

ROBERT ŚLIWA

Imre Nagy – komunista, który stał się symbolem i bohaterem antykomunistycznej rewolucji węgierskiej 1956 r.

Imre Nagy – A Communist Who Became a Symbol and Hero of the Anti-Communist Hungarian Revolution of 1956

Abstract

To understand Imre Nagy's significance for the 1956 Hungarian Revolution, we must place him in a specific context. To assess why he made the decisions he made, we must consider the entirety of his life and work. He was no random street radical. Throughout his life, he was a committed Marxist who simply believed he could reform something that was irreformable. Through the course of events, he was placed in a position where he had to balance the demands of the protesters who had just overthrown his predecessor with those of the USSR. Imre Nagy served Soviet interests for decades. He spent his life serving a brutal, oppressive system, enforcing Moscow's will at every turn. Working as an NKVD informant, he reported over 200 of his colleagues to the secret police. As Minister of the Interior, he participated in the brutal ethnic cleansing of German-speaking Hungarians and contributed to the dismantling of democratic institutions and traditional family structures that had existed in Hungary for centuries. He carried out collectivization, which devastated Hungarian agriculture and destroyed centuries-old rural communities. Imre Nagy exemplified the utopian pursuit of a model of "humanitarian socialism", an artificial construct, an ideology that never existed and had no right to materialize. In this sense, Tibor Meray was right, when he wrote in his book about the Hungarian Prime Minister that: "Imre Nagy wanted to be a good communist and a good patriot, he wanted to be a good Hungarian

ROBERT ŚLIWA – doktor nauk prawnych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie,
ORCID – 0000-0001-9794-5067, e-mail: sliwar@uek.krakow.pl

and a sincere friend of the Soviet Union, and that was impossible”. In a sense, Imre Nagy exemplifies an astonishing transformation – from an orthodox communist apparatchik, Stalinist, informer, and Bolshevik agent with a highly inglorious past of imposing the communist yoke on Hungarian society – to the somewhat accidental, tragic, and heroic leader of the 1956 uprisings, elevated to a pedestal by movements of social resistance to the terror of communism. It is not without reason that Imre Nagy is described by right-wing politicians as a “Soviet man in Hungarian clothing”. His role in 1956 could not redeem decades of service to the oppressor. The culmination of this is the words of Victor Sebastyen, who summed up Imre Nagy’s fate by stating that “Imre Nagy died better than he lived”.

SŁOWA KLUCZOWE: historia Imrego Nagya, rewolucja węgierska 1956 r., system komunistyczny, represje polityczne, przemoc państwowa, immunitet dyplomatyczny

KEYWORDS: Imre Nagy’s story, the 1956 Hungarian Revolution, the communist system, political repression, state violence, diplomatic immunity

1 | Wstęp

Rewolucja węgierska 1956 r. postrzegana jest jako pierwsze wydarzenie, które wyraźnie pokazało istnienie granic tolerancji sowieckich przywódców komunistycznych w strefie ich wpływów w Europie Wschodniej. O ile pewne skromne reformy systemu gospodarczego mogły być wprowadzane i tolerowane, o tyle jakakolwiek próba zniesienia monopolu komunistów na władzę polityczną, a tym bardziej deklaracja neutralności, była kategorycznie nie do zaakceptowania.

Bezspornie, pomimo porażki, rewolucja węgierska z 1956 r. pozostaje wydarzeniem o bardzo dużym znaczeniu historycznym. Pokazuje ona, że ludziom udało się zmobilizować i utworzyć masowy ruch przeciwko państwu totalitarnemu, w warunkach, w których władza w brutalny sposób tłumiła wszelkie przejawy niezależnych form działalności politycznej i wolności słowa. Na Węgrzech w 1956 r. nie istniała żadna opozycyjna partia polityczna ani nawet nie było podziemnego przywództwa konspiracyjnego, dlatego ruch pragnący zmian politycznych i gospodarczych rozwijał się z konieczności oddolnie. W miarę rozwoju rewolucji węgierskiej 1956 r. przywódcy ruchów dążących do zmian wyłonili się z wyobrażenia

społecznego co do poglądów politycznych i stale korygowali swoje stanowisko, aby uwzględnić pojawiające się w trakcie protestów poglądy różnych grup społecznych, czy to studentów, ulicznych bojowników, czy wreszcie rad robotniczych.

Rewolucja węgierska wyróżniała się również tym, że była przede wszystkim ruchem socjalistycznym walczącym z opresyjnym państwem komunistycznym.

W tym kontekście nie sposób oceniać osoby Imrego Nagya jako symbolu rewolucji węgierskiej bez uwzględnienia szerszego kontekstu, sytuacji i zdarzeń mających miejsce na Węgrzech i w Europie Środkowej w pierwszej połowie XX wieku.

2 | Biografia

Imre Nagy urodził się 7 czerwca 1896 r. w Kaposvár, na terenie Królestwa Węgier (węg. *Magyar Királyság*) w Austro-Węgrzech, w rodzinie chłopskiej. Jego ojciec József Nagy (1869–1929)^[1] był luteraninem (kalwinistą) i stangretem (woźnicą) u generała porucznika komitetu administracyjnego Somogy na południe od jeziora Balaton. Pracował jako: robotnik rolny w miejscowym dworze, urzędnik powiatowy oraz telegrafista – pracownik poczty. Matka Imrego Nagya, Rozália Szabó (1877–1969), była pokojówką (służącą) u żony generała porucznika – namiestnika Somogy. Oboje rodzice opuścili wieś w młodości, aby pracować w Kaposvárze. József Nagy i Rozália Szabó pobrali się w styczniu 1896 r. Imre Nagy miał trzy młodsze siostry: Márię, Terézię i Erzsébet. W 1902 r. József Nagy został pracownikiem poczty i w 1907 r. rozpoczął budowę domu dla rodziny. Nie był solidnym pracownikiem, unikał poczty i nie mógł spłacić długu bankowego. W 1911 r. stracił pracę i musiał sprzedać dom, aby uniknąć licytacji^[2]. W 1904 r. rodzina Nagya przeprowadziła się do Pécs (Peczu), a w następnym roku wróciła do Kaposváru. Od 1907 do 1912 r. Imre Nagy uczęszczał do państwowego liceum w Kaposvárze, nie był jednak wybitnym uczniem, osiągał raczej

¹ *Imre Nagy (1896–1958)*, https://www.rev.hu/history_of_56/szerviz/kislex/biograf/nagy.htm [dostęp: 8.02.2026].

² János M. Rainer, *Imre Nagy: biografia*, tłum. Lyman H. Legters (Londyn: IB Tauris: 2009 [2002]), 1–9.

słabe wyniki w nauce. Szkoła anulowała jego naukę z powodu braku osiągnięć i funduszy na opłaty za kształcenie. Uczył się jako monter w małej firmie metalowej zajmującej się produkcją wag, ślusarstwem budowlanym i artystycznym w Kaposvárze (warsztat Scholza i Noficzera), a w 1912 r. przeniósł się do fabryki maszyn rolniczych w Lučenec (Losonc) w północnych Węgrzech. W 1913 r. wrócił do Kaposváru i kontynuował naukę u mistrza ślusarstwa i tokarki Gézy Friedricha. W 1914 r. otrzymał świadectwo czeladnicze – dyplom ślusarza. Wstąpił do Krajowego Stowarzyszenia Węgierskich Pracowników Żelaza i Metalurgii. Latem 1914 r. porzucił dotychczasową pracę i został urzędnikiem w kancelarii prawniczej dra Rezső Szücsa, a jednocześnie uczęszczał do szkoły średniej handlowej w Kaposvárze, gdzie miał dobre wyniki w nauce, ukończył rok akademicki, ale nie zdał żadnych egzaminów, więc świadectwo wydano mu bez niego.

Dnia 28 lipca 1914 r. wybuchła I wojna światowa. W grudniu 1914 r. Imre Nagy w wieku 18 lat został uznany za zdolnego do służby i powołany do armii austro-węgierskiej^[3]. Zaciągnął się na ochotnika do 44. Połączonego Pułku Piechoty w Kaposvárze (węg. *Kaposváron 44. Összevont Gyalogezred*), ale z uwagi na przemieszczenie pułku na czas wojny do Reichenbergu (Liberca) w Czechach poprosił o przeniesienie do batalionu Kaposvár Honvéds. W maju 1915 r., jako piechur, został przyjęty do służby w 17. Królewskim Węgierskim Pułku Piechoty Honwedów (węg. *Székesfehérvári 17. Honvéd Gyalogezred* – HonvIR 17, HIR.17). Przeszedł szybkie i przymusowe trzymiesięczne szkolenie podstawowe, a następnie został przydzielony do kompanii marszowej i w sierpniu 1915 r. wysłany na front włoski. Trafił do rezerwy armii w pobliżu Adelsbergu, następnie do rezerwy dywizji u podnóża płaskowyżu Nanos, aż wreszcie do rezerwy pułkowej w Vallóna. Jego 17. Węgierski Pułk Piechoty walczył na froncie w trakcie trzeciej bitwy nad Isonzo (18.10–4.11.1915) na płaskowyżu Doberdó, w pobliżu wioski Monfalcone. Z powodu mieszkania pod namiotami i maszerowania na linię ognia nocą podczas jesiennych deszczy przeziębił się i z wysoką gorączką został przewieziony do szpitala w San Marino. Po wyzdrowieniu wrócił na front, gdzie podczas listopadowej bitwy odłamek granatu zranił go w nogę. Tym razem został zabrany do szpitala w Laibach (Lublana), a stamtąd przetransportowany do Ogulina. Po rekonwalescencji, nie bez przygód, wrócił do Székesfehérváru i został przydzielony do pracy biurowej w gabinecie pielęgniarki wojskowej w ratuszu. Jako ślusarz maszynowy został przyjęty

³ Imre Nagy, https://military-history.fandom.com/wiki/Imre_Nagy [dostęp: 8.02.2026].

na sześciotygodniowy kurs na ulicy Tükör w V dzielnicy Budapesztu i praktycznie przeszkolony w Nagytétény, Veresegyház i Üllő. Został przydzielony do obsługi karabinu maszynowego w 19. Batalionie Karabinów Maszynowych w Peczu i awansował na dowódcę patrolu (kaprala). Dnia 10 czerwca 1916 r. batalion karabinów maszynowych został wysłany na front rosyjski w okolice Łucka. Następnie oddelegowano go na front fortyfikacyjny w okolicach Czartoryka nad rzeką Styr. Dnia 29 lipca 1916 r. podczas ofensywy Brusilowa w Galicji został ranny odłamkiem w prawe udo i wzięty do niewoli przez armię carską. Przewieziono go do Kurska, do browaru przekształconego w tymczasowy szpital, po kilku dniach do Woroneża, aż w końcu do Darnicy koło Kijowa. Następnie pociągiem został wywieziony na Syberię. Podróż wiodła przez Samarę, Czelabińsk, Omsk i Irkuck do Wierchnieugieńska nad Bajkałem, a stamtąd miał popłynąć łodzią rzeką Selengą do Troickosawska (obecnie Kiachta – rus. *Кяхта* – w Buriacji, przy granicy z Mongolią). Ponieważ ruch łodzi został wstrzymany, jeńcy decyzją dowództwa wyruszyli do obozu w Niżnej Bieriezowce (obecnie Wagżanow, część Ułan-Ude), oddalonego o 8 km. W czasie podróży dostawali 15 kopiejek dziennie na jedzenie, co w zupełności wystarczało na masło, mleko, ciastka i herbatę.

3 | Początek przygody z komunizmem

Tu, w obozie na Syberii, rozpoczęła się intensywna przygoda Imrego Nagya z komunizmem. Przebywając w rosyjskiej niewoli, w obozie położonym w pobliżu jeziora Bajkał na Syberii, nie tylko został członkiem straży obozowej, ale brał także aktywny udział w różnych grupach dyskusyjnych. Ich członkowie często rozmawiali o wojnie i polityce, kładąc nacisk na idee demokratyczne i socjalistyczne. Tworzyli małe kręgi przyjaciół o podłożu politycznym i organizowali dla siebie seminaria i wykłady. Mieszkańcy obozu odczuli skutki rewolucji październikowej dopiero w pierwszych miesiącach 1918 r. Wśród żołnierzy wybuchł bunt, oficerowie zginęli, Kozacy zostali rozbrojeni, powstały związki zawodowe. W marcu 1918 r. Imre Nagy wstąpił do Gwardii Czerwonej (węg. *Vörös Gárda*), a w czerwcu tego samego roku do Komunistycznej (Socjaldemokratycznej) Partii Zagranicznych Robotników Syberii, będącej przybudówką Rosyjskiej Partii Komunistycznej. Od lutego do września 1918 r. aktywnie walczył w szeregach Armii

Czerwonej w trakcie rosyjskiej wojny domowej. Niektóre źródła, w tym tzw. „Dokument Jurowskiego”^[4], twierdzą, że Imre Nagy i jego oddział otrzymali zadanie ochrony byłej rosyjskiej rodziny carskiej w Jekaterynburgu. Na początku września 1918 r. Imre Nagy i jego oddział znaleźli się w okrążeniu, a on sam ostatecznie został wzięty do niewoli przez Legion Czechosłowacki. Uciekł z niewoli i do lutego 1920 r. dorabiał na terenach kontrolowanych przez „białych Rosjan” w pobliżu jeziora Bajkał. Dnia 7 lutego 1920 r. Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona dotarła do Irkucka, co zakończyło udział Imrego Nagya w wojnie domowej. Wtedy to zaczęła się jego przygoda z polityką. Dnia 12 lutego 1920 r. został kandydatem na członka Rosyjskiej Partii Komunistycznej (RKP(b)), a 10 maja 1920 r. członkiem etatowym RKP(b). Resztę roku 1920 spędził jako urzędnik komunistycznej tajnej policji Czecha (ros. *Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при НК РСФСР, ЧК, ВЧК*) zajmujący się sprawami związanymi z jeńcami wojennymi. Widać, że jako młody komunista musiał być ideologicznie pewny, skoro znalazł się w grupie 300 węgierskich bolszewików, którzy przeszli w Czecha kurs szpiegowski i mieli wrócić na Węgry z zadaniem wspierania Związku Sowieckiego. Po miesięcznym szkoleniu w Czecha w zakresie organizowania i prowadzenia działalności wywrotowej w kwietniu 1921 r. Węgierska Partia Komunistyczna (węg. *Magyar Kommunista Párt – MKP/ Kommunista Magyarországi Pártja – KMP*) wysłała Imrego Nagya wraz z 277 innymi węgierskimi komunistami na Węgry z zadaniem zbudowania podziemnej siatki konspiracyjnej w kraju, w którym Partia Komunistyczna była zakazana od 1919 r. Imre Nagy dotarł do Kaposváru pod koniec maja 1921 r. Po przyjeździe, od 1922 do 1925 r., był aktywistą Socjaldemokratycznej Partii Węgier (węg. *Magyarországi Szociáldemokrata Párt – MSZDP*), a w 1924 r. pełnił funkcję jej sekretarza dla powiatu Somogy. Po ostrej kłótni z Károlym Peyerem i Ferencem Szederem i krytyce kierownictwa partii na XXII zjeździe delegatów MSZDP został wykluczony z partii 17 maja 1925 r. Po odbyciu pracy tymczasowej w 1921 r., na początku 1922 r. zatrudniony został w Pierwszym Węgierskim Towarzystwie Ubezpieczeń Powszechnych (węg. *Első Magyar Általános Biztosító Társaság – EMÁBIT*) jako pracownik biurowy w Kaposvárze. W tym czasie powodziło mu się całkiem dobrze, stał się

⁴ Jakow Michajłowicz Jurowski, a właściwie Jankiel Chaimowicz Jurowski – działacz bolszewicki, przewodniczący komisji śledczej przy Trybunale Rewolucyjnym Czecha – główny organizator zabójstwa Mikołaja II Romanowa i jego rodziny w domu Ipatiewa w Jekaterynburgu w nocy z 16 na 17 lipca 1918 r.

poważnie otyły^[5] i nigdy nie krył swojego zamiłowania do dobrego jedzenia, wybornych trunków i eleganckich ubrań. Jego zaangażowanie i pomoc w budowaniu ruchu socjalistycznego w jego rodzinnym mieście spotkały się z wyraźną dezaprobatą jego bliskich. W 1924 r. został sekretarzem lokalnego oddziału Socjaldemokratycznej Partii Węgier – MSZDP. Za propagowanie idei bolszewickiej rewolucji światowej został objęty nadzorem policji. W dniu 28 listopada 1925 r. poślubił Marię Égető, córkę wiejskiego pisarza z wpływowej rodziny socjaldemokratycznej. Z tego małżeństwa, 13 kwietnia 1927 r., narodziła się córka Erzsébet Nagy (1927–2008), która poświęciła się karierze pisarki i tłumaczki. Wyszła za mąż za praktykującego pastora protestanckiego Ferencza Jánosiego.

W styczniu 1926 r. Imre Nagy i István Sinkovics wspólnie założyli w Kaposvárze biuro Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (węg. *Magyarországi Szocialista Munkáspár – MSZMP*). Był to odłam półkomunistycznej lewicowej grupy MSZDP, kierowanej przez Istvána Vágiego. W ramach tej aktywności politycznej udało się Imremu Nagyowi pozyskać 700 głosów dla kandydata MSZMP w Kaposvárze do parlamentu, co było jednym z niewielu sukcesów tej partii na wsi na zachód od Budapesztu. Był to również czas, kiedy Imre Nagy zaczął się intensywnie interesować i zajmować problematyką rolnictwa. Doszło do sytuacji, gdy przedkładał interesy krajowego rolnictwa nad przywództwo polityczne w partii. W efekcie odrzucił ofertę komunistycznych zwierzchników z Wiednia, aby utworzyć nielegalną KMP w zachodnich Węgrzech. Od początku 1921 r. do 1927 r. spędził w więzieniu z przyczyn politycznych około trzech lat. Dnia 27 lutego 1927 r., po delegalizacji MSZMP w Kaposvárze i zakazie jej działalności, został ponownie aresztowany pod zarzutem aktywności komunistycznej. Po dwóch miesiącach spędzonych w więzieniu został zwolniony i wypuszczony na wolność. Nie oznaczało to, bynajmniej, końca zainteresowania jego osobą przez władze. Po wyjściu na wolność znajdował się pod stałym nadzorem policji. Udało mu się znaleźć pracę jako agent w firmie ubezpieczeniowej Phoenix. W grudniu 1927 r. został ponownie aresztowany na trzy dni, po czym został wezwany do Wiednia przez MKP (węg. *Magyar Kommunista Párt – MKP*), dokąd wyemigrował w marcu 1928 r. W trakcie swojego pobytu w Wiedniu został szefem sekcji rolnej (wydziału wiejskiego) MKP i we wrześniu 1928 r. odesłano go na Węgry pod fałszywym nazwiskiem, aby zbudować podziemną siatkę komunistyczną. Warto odnotowania jest, że w tym zakresie jego wysiłki zakończyły się w dużej mierze porażką. Największym jego

⁵ Rainer, *Imre Nagy: biografia*, 13.

sukcesem było redagowanie wraz z dziennikarzami Gy – László Szemenyei i Dezső Branyiczky raptem trzech artykułów w „Gazecie Chłopskiej” (węg. „Parasztok Lapját” lub „Testvériség”) Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej i uniknięcie kolejnego aresztowania. W tym czasie ukończył również obszerne studium zatytułowane „Trendy rozwoju rolnictwa Węgierskiego” (węg. *Fejlődési trendek a magyar mezőgazdaságban*). Agitacja u władz skrajnie lewicowego kierownictwa MKP w sprawie rozpoczęcia legalnej działalności politycznej, w miejsce preferowanej przez partię pracy konspiracyjnej na wsi, okazała się w dużej mierze bezskuteczna i została w całości odrzucona jako „prawicowe zboczenie”.

4 | Moskiewskie lata

W grudniu 1929 r. Imre Nagy udał się po raz kolejny do Związku Radzieckiego. Przybył do Moskwy w lutym 1930 r., aby wziąć udział w drugim zjeździe Węgierskiej Partii Komunistycznej (MKP). Przez swoich partyjnych towarzyszy był uważany za osobliwego komunistę, ze względu na pochodzenie, wygląd^[6] i gust przypominał im bogatego, burżuazyjnego węgierskiego chłopca, dlatego nadali mu przydomek „kułak”. Towarzyszył mu tajemniczy asystent, zidentyfikowany później jako policyjny agent – prowokator, który po powrocie na Węgry wyjawiał policji nazwiska wszystkich komunistycznych delegatów uczestniczących w kongresie (z wyjątkiem Nagya)^[7]. Imre Nagy ponownie wstąpił do partii komunistycznej, stając się przy okazji również obywatelem radzieckim. W tym czasie, przez sześć lat (1930–1936), pracował jako adiunkt i prowadził badania rolnicze w Międzynarodowym Instytucie Rolniczym Kominternu, był autorem licznych opracowań na temat technik rolniczych i ekonomii wiejskiej w warunkach socjalistycznych^[8]. Pracował również w węgierskiej sekcji Kominternu (rus. *Коммунистический интернационал*), gdzie brał udział w formułowaniu strategii agrarnych dla międzynarodowych ruchów komunistycznych,

⁶ W tym czasie Imre Nagy był krzepkim, postawnym mężczyzną, mającym 180 cm wzrostu i około 90 kg wagi.

⁷ Ivan Zamchevskii, „About Imre Nagy and his Politics with the Yugoslav Leaders,” 4 grudnia 1956 r., AVP RF, f. 077, o. 37, p. 191, d. 39, l. 82.

⁸ Jest autorem broszury „Sytuacja chłopca węgierskiego”, która została wydana po raz pierwszy w języku rosyjskim w 1933 r., a rok później w języku węgierskim.

oraz w Radiu Moskwa, gdzie był redaktorem węgierskich audycji od 1939 do 1944 r. W latach 1931–1932 był członkiem zarządu węgierskiego oddziału Międzynarodowej Szkoły Lenina. W latach 1933–1936 kontynuował dalszą edukację ideologiczną marksistowsko-leninowską jako ekstern w Akademii Lenina i zdobył zaawansowane wykształcenie w zakresie materializmu dialektycznego i teorii partii. Przetłumaczył kluczowe teksty Lenina i Stalina na język węgierski. Z powodu skargi złożonej przez Bélé Kuna^[9] został 8 stycznia 1936 r. wydalony z partii i od lata 1937 do 1938 r. pracował w Radzieckiej Służbie Statystycznej (Centralny Urząd Statystyczny Związku Radzieckiego). Był również członkiem rady redakcyjnej i stałym felietonistą węgierskojęzycznego czasopisma „Új Hang” w Moskwie.

Nie wiadomo, kiedy dokładnie został zwербowany przez VIII oddział GUGB i nawiązał ścisłą współpracę z NKWD (rus. *Народный комиссариат внутренних дел*)^[10]. Faktem jest jednak, że od 17 stycznia 1933 do 1941 r., podczas terroru Wielkiej Czystki, pod pseudonimem „Wołodzia” – Imre Nagy najpierw zgłosił się na ochotnika, a następnie został informatorem tajnej policji OGPU–NKWD (rus. *Объединённое государственное политическое управление*)^[11]. Nie jest żadną tajemnicą, że był postrzegany jako człowiek Berii^[12], który miał „ręce splamione krwią” i wielokrotnie przyczynił się do skazywania niewinnych ludzi na śmierć. Musiał się wykazać czymś wyjątkowym, skoro lojalność wobec komunizmu mierzono liczbą osób, które zwербowano lub na których donoszono. NKWD chwaliło go jako „wykwalifikowanego agenta, który wykazuje wielką inicjatywę i zdolność do nawiązywania kontaktów z ludźmi”, dzięki niemu kontrrewolucyjna grupa agrarystów została zdemaskowana i zlikwidowana. Jak wynika z ujawnionych przez szefa KGB Władimira Kriuczkowa^[13] (rus. *Владимир Александрович Крючков*) tajnych dokumentów sowieckich, Imre Nagy, po migracji do ZSRR w 1929 r., nawiązał kontakty z węgierską społecznością emigracyjną i zachęcał ludzi do szczerych rozmów na tematy polityczne.

⁹ Rainer, *Imre Nagy: biografia*, 13.

¹⁰ Teczka przygotowana była przez Károlya Grószsa celem zdyskredytowania Imrego Nagya. Tak Rainer M. János, *Nagy Imre* (Budapeszt: Wydawnictwo Vince, 2002), 25–26.

¹¹ Johanna Granville, “Imre Nagy, aka ‘Volodya’ – A Dent in the Martyr’s Halo?,” *Cold War International History Project Bulletin*, nr 5–1 (1995): 28, 34–37.

¹² Valerii Musatov, “SSSR I Vengerskie Sobytiia 1956 g.: Novye Akhivnye Materialy,” *Novaia Noveishaia Istoria*, nr 1 (1993): 5.

¹³ Raport szefa KGB Kryuchkova z dnia 16 czerwca 1989 r., TsKhSD, F.89, Per. 45, Dok 82.

Następnie, w 1939 r., podał śledczym NKWD nazwiska 38 węgierskich emigrantów politycznych do rozpracowania, w tym Ferensa Münnicha. W innych dokumentach mowa jest o 150 nazwiskach działaczy komunistycznych – Węgrów, Niemców, Austriaków, Polaków, Bułgarów i Rosjan. Z tej liczby co najmniej 15 osób zostało zlikwidowanych (rozstrzelanych), zesłanych lub zmarło w więzieniu NKWD w efekcie oskarżeń o działalność antykomunistyczną, terrorystyczną lub kontrrewolucyjną. W jednym z dokumentów, z czerwca 1940 r., mowa jest o tym, że Imre Nagy udostępnił śledczym materiały na temat 15 aresztowanych wrogów ludu, m.in. naukowca E. Vargi, przywódców MKP: B. Vaega-Vago, G. Farkasa, E. Neimana, F. Gabora, E. Bolgara, K. Slossera, V. Barosa, S. Manuela i innych osób, które pracowały w Międzynarodowym Instytucie Rolniczym, Komininternie lub Wszechzwiązkowym Komitecie Radiowym. Ogromne wsparcie, jakie otrzymał Imre Nagy od sowieckiego kierownictwa po II wojnie światowej, było w pewnym stopniu wynikiem jego dotychczasowej lojalnej służby jako obcokrajowca i denuncjatora NKWD^[14].

5 | Powrót na Węgry

Imre Nagy został powołany przez swoich mocodawców w Moskwie do wypełnienia kolejnej misji politycznej. Sowietci zdecydowali się utworzyć na zajętych już węgierskich terenach „demokratyczny i antyfaszystowski rząd węgierski”. Aby sprostać temu zadaniu, komuniści w ramach represji, poprzez propagandę piętnującą całe grupy społeczne, wzięli na cel siły zdolne do przeciwstawienia się ich dyktaturze: partie polityczne, kościoły, przedsiębiorców dysponujących własnością prywatną, zamożnych chłopów, wykwalifikowanych rzemieślników, burżuazyjnych demokratów, socjaldemokratów, a nawet pewną część własnego środowiska. Jednym z symbolicznych aktów tamtego czasu stało się podpisanie 10 października 1944 r., przez przedstawiciela lewicowego skrzydła Partii Socjal-Demokratycznej (węg. „Történelmi” Szociáldemokrata Párt – PSD), porozumienia o współpracy z Komunistyczną Partią Węgier (węg. *Magyar Kommunista Munkáspárt* – MKM). Niewątpliwie decyzja o fuzji obu partii

¹⁴ Charles Gati, *Nieudane iluzje: Moskwa, Waszyngton, Budapeszt i powstanie węgierskie z 1956 roku* (Stanford University Press, 2006), 42.

była daleko idącym nadużyciem, bowiem Árpád Szakasits nie miał legitymacji do reprezentowania całej PSD. Nie zmienia to jednak faktu, że dalsze wypadki (mimo protestów innych członków PSD) potoczyły się tak szybko, że powstała nowa rzeczywistość, w której tworzono załóżki nowej komunistycznej władzy. Imre Nagy wraz z Ernő Gerő, Józsefem Révaiem i Zoltánem Vasem 27 października 1944 r. powrócił do Szegedu i dołączył do działającego w Debreczynie pod sowieckimi „opiekuńczymi skrzydłami” komitetu przygotowującego Tymczasowe Zgromadzenie Narodowe. Od 1 do 5 grudnia 1944 r. Nagy, Rákosi i Gerő przebywali na Kremlu, prowadząc rozmowy z Georgim Dimitriewem (przywódcą Międzynarodówki Komunistycznej), Wiaczesławem Mołotowem^[15] i Józefem Stalinem, ustalając kierunki polityki i skład personalny tymczasowego rządu węgierskiego mającego powstać w Debreczynie. Zasadniczym celem Tymczasowego Zgromadzenia Narodowego i Tymczasowego Rządu Narodowego było dążenie do zdystansowania się od starego systemu.

W grudniu 1944 r. Imre Nagy został członkiem parlamentu, a następnie ministrem rolnictwa w rządzie tymczasowym Miklósa Béli, składającym się głównie z ministrów przeciwnych Mikłósowi Horthyemu de Nagybányi. W przeprowadzonych w listopadzie 1945 r. wyborach komunistki uzyskali jedynie 17% głosów (Blok Lewicowy jako całość zdobył 41% głosów), wygrała Niezależna Partia Drobnych Właścicieli, Rolników i Partia Ludowa (węg. *Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt* – FKGP), uzyskując 57% głosów. Przedstawiciele ZSRR wymusili utworzenie koalicji rządowej, w której komunistki objęli kluczową tekę ministra spraw wewnętrznych. Prezydentem został Zoltán Tildy, a premierem Ferenc Nagy^[16]. Ministrem spraw wewnętrznych został radykalny komunista László Rajk, który wkrótce miał doprowadzić do masowych aresztowań prawicowych działaczy węgierskich przez tajną policję polityczną „pięść partii” (węg. *Államvédelmi Osztály* – ÁVO, przekształconą we wrześniu 1948 r. w urząd bezpieczeństwa państwa – węg. *Államvédelmi Hatóság* – ÁVH). Działalność „awoszków” wzorowana była na metodach sowieckiej NKWD, z wykorzystaniem rozbudowanej sieci tajnych współpracowników oraz doświadczeń praktycznych (represji i tortur) wyniesionych z „zaszczytnych” szkoleń sowieckich. Na przestrzeni dwóch lat tajne służby aresztowały ponad

¹⁵ Wiaczesław Michajłowicz Mołotow (rus. *Вячеслав Михайлович Молотов*), właściwe nazwisko Wiaczesław Michajłowicz Skriabin (rus. *Вячеслав Михайлович Скрябин*). Jako członek bolszewickiej frakcji SDPRR w 1914 r. przyjął pseudonim „Mołotow” (rus. *молот*), aby miał on przemysłowe i proletariackie brzmienie.

¹⁶ Nie był spokrewniony z bohaterem artykułu Imrem Nagym.

100 tys. obywateli węgierskich, stosując tzw. metodę salami (węg. *szalámitaktika*) polegającą na prowadzeniu szeregu prowokacji i brutalnych aresztowań, tj. stopniowym, krok po kroku, eliminowaniu przeciwników politycznych. Kolejni konkurencyjni działacze byli „odkrawani po plasterku” od władzy, dzięki czemu komuniści skutecznie przejmowali kolejne przyczółki władzy. Wykorzystując ustawy zasadnicze z 1946 r., udało im się przeprowadzić zamach stanu przeciwko premierowi Ferencowi Nagyowi, rozwiązać Partię Drobnych Rolników, a następnie pozostałe partie koalicyjne i opozycyjne. Gdy nie mogli już utrzymać choćby pozorów legalności swoich działań, np. w celu deportacji Béli Kovácsa, zwrócili się o pomoc do Sowietów. Już w roku 1947 komuniści kontrolowali praktycznie wszystkie kluczowe stanowiska polityczne w państwie. Od 1947 r. procesy polityczne stały się powszechne, społeczeństwo było zastraszane, a w latach 1948–1949 wolności demokratyczne na Węgrzech całkowicie znikły. Narzucone zmiany w prawie wyborczym i sfałszowane kolejne wybory, manipulacje i oszustwa pozwoliły Węgierskiej Partii Pracujących (Ludowej) (węg. *Magyar Dolgozók Pártja* – MDP) zdobyć 45% głosów. Dzięki delegalizacji i pozbawieniu mandatów przedstawicieli Węgierskiej Partii Niepodległości (węg. *Magyar Függetlenségi Párt* – MFP), oskarżonych o zdradę stanu i działania antydemokratyczne, komuniści doprowadzili do faktycznej zmiany ustroju państwa. W efekcie tych działań w 1948 r. Blok Lewicowy zdobył pełnię władzy, zmienił nazwę kraju na Węgierska Republika Ludowa i wprowadził nową konstytucję wzorowaną na sowieckiej. Wolność słowa i zgromadzeń, wolność prasy i system wielopartyjny przestały istnieć. Zasada trójpodziału władzy została zastąpiona zasadą jedności władzy. Rodzący się nowy system instytucjonalny traktował obywateli jak poddanych, nie zapewniał im żadnych gwarancji prawnych ochrony i dążył do wprowadzenia systemu pod każdym względem obcego węgierskiej kulturze politycznej i tradycjom, podobnego do tego wprowadzonego w Związku Radzieckim. Imre Nagy zasiadał w rządzie Zoltána Tildy z ramienia Węgierskiej Partii Komunistycznej (węg. *Magyar Kommunista Párt*). Jako minister rolnictwa opracował i 17 marca 1945 r. przedstawił Radzie Ministrów projekt ministerialny nr 600/1945 ustawy o reformie rolnej^[17] – w sprawie podziału ziemi^[18]. Na bazie tego projektu przyjęto dekret, który wywłaszczał

¹⁷ Na początku lat 20. XX wieku reforma rolna Istvána Nagyatádiego Szabó (ustawa XXXVI z 1920 r.) zakończyła się niepowodzeniem.

¹⁸ Według Imrego Nagya celem tego było „ureczywistnienie wielowiekowego marzenia węgierskiego ludu rolniczego i przyznanie mu ich starożytnego

bez odszkodowania (całkowita konfiskata), za współpracę wojenną lub nadwyżkę powierzchni, majątki przekraczające 57 hektarów (około 100 jarzm katastralnych), a także duże majątki o powierzchni od 100 do 574 hektarów (w zależności od klasy gleby). W rządzie Béli Miklósa de Dálnoka Imre Nagy był odpowiedzialny za przeprowadzenie podziału^[19] oraz rozdziału ziemi wśród bezrolnych robotników, biednych chłopów i weteranów wojennych, co przyniosło korzyści 515 tys. rodzin wiejskich. Radykalną reformą rolną objęto ponad 44% gruntów ornych i około 3,4 mln hektarów. Dzięki temu Imre Nagy stał się popularnym politykiem wśród chłopstwa. Reforma rolna doprowadziła do niemal całkowitej likwidacji posiadłości arystokratycznych, majątków kościołów i niemieckich mniejszości etnicznych^[20]. W kolejnym rządzie koalicyjnym, kierowanym przez Zoltána Tildyego, w latach 1945–1946 pełnił funkcję ministra spraw wewnętrznych. W tym okresie odegrał aktywną i znaczącą rolę w wysiedlaniu Niemców węgierskich (akcja rozpoczęta 22 grudnia 1944 r.)^[21]. Następnie został sekretarzem Komitetu Centralnego Węgierskiej Partii Komunistycznej, członkiem Komitetu Centralnego i członkiem Komitetu Politycznego Partii, a w latach 1947–1949 był przewodniczącym Zgromadzenia Narodowego Węgier – pełnił funkcję mającą charakter raczej reprezentacyjny^[22]. Nagy krytycznie odnosił się do szybkiej kolektywizacji i prześladowań tzw. kułaków. W tym czasie ukazał się jego zbiór prac moskiewskich pod tytułem „Problemy agrarne”. Pomimo złożenia samokrytyki został usunięty z kierowniczych organów partii w 1949 r. Powrócił do Komitetu Politycznego w latach 1951–1955. Został członkiem korespondentem Węgierskiej Akademii Nauk i członkiem zwyczajnym w latach 1953–1955.

---

prawa, ziemi. Zniesienie feudalnego systemu stanowego zapewnia demokratyczną transformację kraju, jego przyszły rozwój i dobrobyt, a przekazanie majątków ziemiańskich chłopom otwiera drogę do politycznego, społecznego, ekonomicznego i intelektualnego podniesienia dla węgierskiego chłopstwa, które było uciskane przez wieki”. Rada Ministrów jednogłośnie przyjęła tę propozycję.

¹⁹ Podział ziemi oficjalnie rozpoczął się 29 marca 1945 r. w Pusztaszer, w majątku Pallavicini.

²⁰ Zasadniczo władzom komunistycznym chodziło o mieszkańców regionu Sopron oraz m.in. członków VDU (niem. *Volksbund der Deutschen in Ungarn*) – Ludowego Związku Niemców na Węgrzech.

²¹ Imre Nagy, jako minister spraw wewnętrznych, odegrał kluczową rolę w przymusowej deportacji setek tysięcy etnicznych Niemców z Węgier. Co najmniej 185 tys. niemieckojęzycznych Węgrów zostało pozbawionych obywatelstwa i majątku oraz przesiedlonych do głodujących, zrujnowanych Niemiec po 1946 r.

²² Rainer, *Imre Nagy: biografia*, 45.

Od 15 września 1948 r. do lata 1950 r. wykładał jako profesor (nauczyciel akademicki) na Akademii Ekonomicznej, kierował Katedrą Polityki Rolnej i równolegle wykładał politykę rolną na Węgierskim Uniwersytecie Rolniczym. Dnia 1 czerwca 1950 r. został mianowany na stanowisko kierownika Wydziału Administracyjnego Komitetu Centralnego Węgierskiej Partii Komunistycznej. W grudniu 1950 r. został mianowany ministrem żywności, a od 5 stycznia do 14 listopada 1952 r. ministrem poboru – odpowiedzialnym za skup i centralizację płodów rolnych ze wsi^[23]. W 1951 r. podpisał, wraz z resztą Biura Politycznego, notę nakazującą aresztowanie Jánoša Kádára^[24], co – po pokazowym procesie – w konsekwencji doprowadziło do skazania Kádára na dożywocie. Partyjny historyk János Berecz podaje w książce „Kontrrewolucja piórem i bronią 1956”^[25], że między 1948 a 1953 r. na Węgrzech zapadło ponad 700 tys. wyroków o charakterze politycznym. Prócz werdyktów w typowych procesach pokazowych, przeprowadzanych przy współudziale sowieckich dygnitarzy i nierzadko kończących się dla oskarżonych karą śmierci, były także liczne orzeczenia w sprawach błahych, np. nielegalnego uboju na wsiach, „produkcji” wybrakowanych towarów czy szyderczych dowcipów z systemu komunistycznego i jego przywódców. Dyktatura komunistyczna atakowała podstawowe wolności jednostki i wspólnoty, m.in. trzy tradycyjnie ważne filary systemu wartości węgierskiego społeczeństwa: własność prywatną, wolność wyznania oraz tradycje narodowe i uczucia patriotyczne. Niecofająca się przed niczym komunistyczna dyktatura ubierała węgierskich honwedów w sowieckie bluzy wojskowe – *gimnastorki*, rolników zmuszała do wstępowania do kołchozów, a wielowiekowe historyczne godło państwowe, tzw. herb Kossutha, zostało zamienione na symbol azjatyckiego feudalizmu, ozdobione kłosem pszenicy i czerwoną gwiazdą. Wyjątkowym szyderstwem było uczynienie z 15 marca – świętego dnia węgierskiej młodzieży, prowadzonej w 1848 r. przez Sándora Petőfięgo do zwycięstwa w bezkrwawej rewolucji – jakiegoś podrzędnego święta i zwykłego dnia pracy. Równocześnie dzień 7 listopada (rocznica bolszewickiego przewrotu w 1917 r. w Rosji) stał się w urzędowym kalendarzu wielkim świętem państwowym i dniem wolnym od pracy.

²³ Za przyspieszenie przymusowej kolektywizacji zyskał przydomek „minister – sprzątaczy strychów” (węg. *lelkész – padlástakarító*).

²⁴ Valerii Musatov, „Tragediia Nadia,” *Noviia Noveishaia Istorii*, nr 1 (1994): 169.

²⁵ Berecz János, *Kontrrewolucja piórem i bronią 1956*, tłum. Marek Kłoczko (Warszawa: Książka i Wiedza, 1982).

Niezaprzeczalnym faktem jest, że Imre Nagy brał aktywny udział w budowaniu komunistycznej dyktatury na Węgrzech. Jednakże spośród członków węgierskiego aparatu partyjnego wyróżniała go pewna zasadnicza cecha, która zdecydowała o jego późniejszych losach jako męczennika, który stał się ucieleśnieniem możliwej i pożądanej alternatywy politycznej wewnątrz partii komunistycznej. Jej istotę wyrażają zagadkowe, acz precyzyjne, słowa prawnika i myśliciela Istvána Bibó: „Jakimś sposobem we wszystkich komunistach, którzy przybyli z Moskwy – z wyjątkiem Imrego Nagya – było coś nieludzkiego”. Opinię tę podzielał eseista Zoltán Szabó, najwybitniejszy przedstawiciel opozycji intelektualnej sprzed 1944 r. i redaktor „Magyar Közlöny” (Biuletynu Węgierskiego), pisma Tymczasowego Rządu Narodowego utworzonego 22 grudnia 1944 r. Zoltán Szabó, który po odejściu z Ambasady Węgier w Paryżu w 1949 r. wybrał (podobnie jak Czesław Miłosz) emigrację, w ten oto sposób interpretował stwierdzenie swego przyjaciela Bibó: „Bez wątpienia, w gronie węgierskich «moskalofilów» Nagy był jedynym, który stał przed szansą, by węgierscy rolnicy i robotnicy mieli poczucie, że jest on «jednym z nich», a jego myśleniem kieruje troska o ojczyznę”^[26].

6 | Nowy etap komunizmu na Węgrzech

Śmierć Józefa Stalina w marcu 1953 r. zapoczątkowała okres destalinizacji i pociągnęła za sobą daleko idące skutki w całym obozie sowieckim w postaci radykalnych zmian personalnych na najwyższych szczeblach władzy. Na wniosek Ławrientija Berii, wówczas chwilowo najsilniejszego pretendenta do objęcia schedy po generalissimie, z urzędu premiera Węgierskiej Republiki Ludowej usunięto Mátyása Rákosię^[27], zastępując go, na wniosek premiera ZSRR Gięorgija Malenkowa, aparaczkim Imrem Nagym, o którym w Moskwie wiadano, że był przeciwnikiem szybkiej, agresywnej kolektywizacji. Władze komunistyczne poinformowały,

²⁶ István Kovács, “Mała rewolucja październikowa ’56 na Węgrzech a Polacy,” *Biuletyn IPN*, nr 10 (191) (2021): 55.

²⁷ Mátyás Rákosi urodził się w 1892 r. w żydowskiej rodzinie w Ada jako Mátyás Rosenfeld.

że w przeszłości zdarzały się różne „błędy i wypaczenia”^[28], częściowo zwalniano więźniów politycznych, zapowiedziano, że będą zapewnione lepsze zaopatrzenie i mieszkania. Z inicjatywy sowieckiego kierownictwa 27 i 28 czerwca 1953 r. odbyło się na Węgrzech plenum Komitetu Centralnego, na którym odebrano sekretarzowi generalnemu partii Mátyásowi Rákosiemu funkcję premiera^[29]. Szefem rządu został Imre Nagy, wyciągnięty z rezerw kadrowych, stary komunista, zaufany człowiek Moskwy, lekko safandułowaty specjalista od rolnictwa. Idąc za nowymi prądami, Imre Nagy ogłosił, że po błędach zbyt forsownej industrializacji będzie się starał o „stały wzrost standardu życia ludzi pracy”. W gruncie rzeczy jego rzekomy liberalizm polegał na staraniach o poprawę zaopatrzenia ludności w podstawowe artykuły żywnościowe.

7 | Pierwszy rząd Imrego Nagya

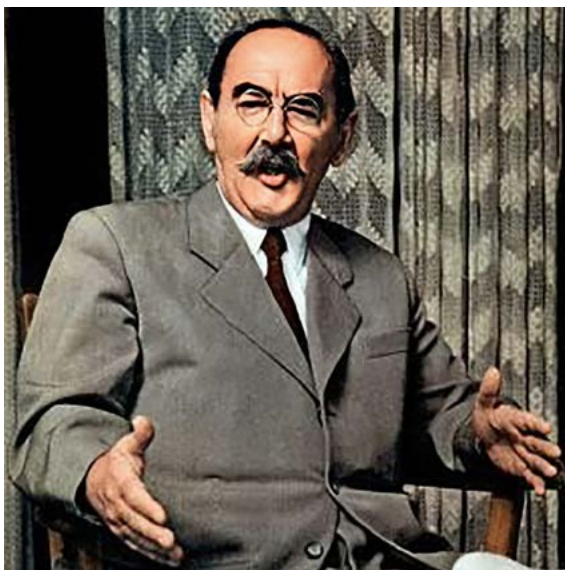
Od 4 lipca 1953 r. do 18 kwietnia 1955 r. Imre Nagy pełnił funkcję przewodniczącego Rady Ministrów Węgierskiej Republiki Ludowej – *de facto* był premierem. Podczas całego okresu swojej władzy promował własny koncept „Nowego Kursu” mający stanowić formę rewizjonistycznego marksizmu, krytykując stalinowski autorytaryzm jako odstępstwo od zasad leninowskich i kładąc nacisk na „demokrację socjalistyczną” poprzez rozszerzony udział robotników za pośrednictwem rad i organów wybieralnych. Uważał, że wcześniejsze naciskanie na przymusową kolektywizację i niezrównoważoną ciężką industrializację zniszczyło rolnictwo, zawyżyło koszty utrzymania i wyobcowało ludność. Potępiał „system terroru”, który tłumił prawdziwy socjalizm. Proponował decentralizację planowania gospodarczego, zmniejszenie centralnych inwestycji w ciężki przemysł oraz

²⁸ W latach 1950–1953 w kraju liczącym 9,5 mln ludzi represjonowano 1,3 mln osób, z których połowa znalazła się za kratami. W tym samym czasie wykonano 2350 wyroków śmierci, a tysiące ludzi zostało zakatowanych podczas przesłuchań lub zmarło w więzieniach.

²⁹ Według badacza Victora Sebestyena Rákosi miał w Moskwie usłyszeć od Ławrientija Berii: „słuchajcie, towarzyszu Rákosi, wiemy, że Węgry miały habsburskich cesarzy, tatarskich chanów, polskich książąt, tureckich sułtanów i austriackich królów. Ale z tego, co nam wiadomo, nigdy nie miały żydowskiego króla, a wy próbujecie nim zostać. Możecie być pewni, że nigdy na to nie pozwolimy”.

przekierowanie zasobów na dobra konsumpcyjne i mieszkalnictwo w celu podniesienia poziomu życia. W rolnictwie opowiadał się za zniesieniem dyskryminującej klasyfikacji kułaków i umożliwieniem dobrowolnego wycofania się ze spółdzielni. Poglądy te rozwinął w pracy „O komunizmie. W obronie nowego kursu” opublikowanej pośmiertnie w 1957 r.

Okoliczności i sposób przejęcia władzy spowodowały, że z czasem popadł w niełaskę i wszedł w otwarty konflikt ze stalinowskim reżimem Mátyása Rákosiego i radzieckim Biurem Politycznym. W efekcie, pomimo znacznej popularności, został obalony przez zwolenników stalinowskiej linii partii.

Apic/Getty ImagesPremier Imre Nagy

Zmiana, jaka nastąpiła z woli Związku Sowieckiego po nominacji Imrego Nagya na urząd premiera 4 lipca 1953 r., miała na nowo ukształtować węgierski model komunizmu. Co prawda, reforma przeprowadzona przez Nagya nie dotyczyła zasadniczych elementów władzy zorganizowanej w stylu bolszewickim, takich jak system jednopartyjny czy gospodarka planowa, ale stanowiła promyk nadziei dla społeczeństwa węgierskiego. Dnia 26 lipca 1953 r. wszedł w życie dekret o ograniczonej amnestii, przewidujący złagodzenie cenzury prasy i zniesienie obozów internowania, dzięki czemu zwolniono 12 748 osób, zniesienie deportacji, ograniczenie terroru państwowego, obietnicę poszanowania „socjalistycznej praworządności”, przyhamowanie przymusowego uprzemysłowienia i deklarację podniesienia poziomu życia, co wzbudziło nadzieje w społeczeństwie i pozwoliło

Węgrom na swobodniejsze zaczerpnięcie powietrza. Skoro uwolniono internowanych, to można było później otworzyć bramy więzień, w których przetrzymywano skazańców politycznych; umożliwiono występowanie chłopów z kołchozów, a sposób ich zarządzania zdecydowano. Na Wielkiej Nizinie Węgierskiej zaprzestano przymusowej uprawy bawełny i mniszka gumodajnego (służącego do produkcji kauczuku), a w miejscu dotychczas usuwanych winnic nie sadzono już drzewek pomarańczowych i cytrusowych. Zaniechano agresywnego uprzemysłowienia, które miało utworzyć z Węgier „kraj węgla i stali”, mogący gospodarczo rywalizować z Republiką Federalną Niemiec. Zamiast tego za podstawowy cel programu politycznego postawiono skuteczny i trwały wzrost wyjątkowo niskiego poziomu życia powojennego społeczeństwa. Rozluźnienie reżimu politycznego pozwoliło na pojawienie się pewnych aspektów publicznej krytyki władzy. Krytyka ta często przybierała formę tzw. Kół Petófięgo – tj. klubów dyskusyjnych, założonych przez młodzieżówkę studencką (węg. *Dolgozó Ifjúság Szövetsége* – DISZ) w celu prowadzenia dyskusji o polityce komunistycznej. Rozwój świadomości politycznej młodzieży stał się wkrótce zarzewiem i jednym z głównych źródeł sprzeciwu społecznego wobec reżimu komunistycznego. Choć sam Imre Nagy nigdy nie uczestniczył w spotkaniach Kół Petófięgo^[30], o wydarzeniach mających tam miejsce był na bieżąco informowany przez swoich bliskich współpracowników: Miklósa Vásárhelyia i Gézę Losonczya. Obaj wskazywali na stale rosnące poparcie społeczne, jakie mu udzielano na tych spotkaniach, i powszechne pragnienie przywrócenia mu przywództwa we władzach.

8 | Upadek Malenkowa i potępienie stalinizmu (kultu jednostki)

Sytuacja uległa radykalnej zmianie, gdy w lutym 1955 r. w Moskwie z funkcji premiera ZSRR został zwolniony Georgij Malenkow. W Budapeszcie, po prawie dwumiesięcznym „leczeniu” w Moskwie, wpływy odzyskał Mátyás Rákosi, który od razu oskarżył Nagya – protegowanego Malenkowa – o odstępstwo od ortodoksyjnego marksizmu-leninizmu i zagrożenie

³⁰ Simon Hall, 1956: *Świat w buncie* (Nowy Jork: Pegasus Books, 2015), 185.

prawicowym ekstremizmem, a nadto, iż dopuścił do „zagrożenia rewizjonizmem nacjonalistycznym”. W 11 dni po upadku Georgija Malenkowa Imre Nagy został zmuszony do odejścia z funkcji premiera i z rządu, został zastąpiony przez Andrása Hegedüsa, a dodatkowo – co już było osobistą zemstą Rákosiiego – usunięto go z partii. Imre Nagy wycofał się z życia publicznego, został pozbawiony funkcji w Komitecie Centralnym Węgier, Biurze Politycznym i wszystkich innych funkcji partyjnych. Pomimo tego nadal był popularny wśród intelektualistów jako symbol reform przeciwko radykalnym elementom w reżimie komunistycznym wspieranym przez Sowieców. Zamiast poddać się samokrytyce partyjnej, zaczął pisać artykuły dyskusyjne, mające na celu obronę jego dotychczasowej polityki. W ten sposób zaczął tworzyć się przyszły tron opozycji partyjnej.

Po „Tajnym przemówieniu Nikity Chruszczowa” (rus. *секретный доклад Хрущёва*) z 25 lutego 1956 r. (rus. *О культуре личности и его последствиях*), potępiającym zbrodnię Stalina, w bloku wschodnim zaczął narastać sprzeciw wobec rządzących przywódców partii z czasów stalinizmu. Na Węgrzech Mátyás Rákosi – który sam siebie określał mianem „największego ucznia Stalina” – spotykał się z coraz ostrzejszą krytyką za swoją politykę zarówno ze strony partii, jak i społeczeństwa, które coraz głośniej domagały się jego rezygnacji. Od późnej wiosny 1956 r. czuło się w Budapeszcie narastający ferment. Władze wiedziały, że muszą wykonać jakieś gesty wobec społeczeństwa. W pierwszej kolejności ponownie zezwolono na powstawanie tzw. Klubów Petőfiiego, gdzie w ograniczonym zakresie można było poruszać interesujące ludzi tematy. W lipcu, po interwencji z Moskwy, kazano całkowicie odejść ze stanowiska Rákosiemu, który symbolizował węgierski stalinizm. Jego następcą został Ernő Gerő^[31] – jeszcze większy stalinowski dogmatyk, który cały okres międzywojenny spędził w Moskwie, pełniąc funkcję kontrolera różnych partii komunistycznych. Idąc sowieckim śladem (potępienie Stalina), ogłoszono uroczyste rehabilitację i ponowny pogrzeb powieszzonego kilka lat wcześniej „dobrego komunisty” Lászlą Rajka. Równocześnie zadekretowano, że za wszelkie uprzednie „błędy” odpowiada „zły” Mátyás Rákosi. Dnia 6 października 1956 r. dokonano powtórnego pochówku ministra spraw wewnętrznych Lászlą Rajka, gen. Györgya Pálffyiego oraz polityków Tibora Szőnyia i Andrása

³¹ Ernő Gerő, właściwie Ernő Singer, polityk komunistyczny, bliski współpracownik Mátyása Rákosiiego, w latach 1948–1956 stał na czele ÁVH (Urzędu Bezpieczeństwa Państwa – tajnej policji politycznej).

Szalaia, zgładzonych w 1949 r. przez rząd Mátyása Rákosiego^[32]. Ambiwalentną osobowość Lászla Rajka dobrze oddaje zasłyszany podczas pogrzebu komentarz: „Biedny Laci, gdyby to widział, jak nic kazałyby do nas strzelać!”. Imre Nagy był prominentnym gościem na ponownym pogrzebie byłego szefa tajnej policji Lászla Rajka. Wydarzenie, które zgromadziło 200 tys. osób, stało się niemy protestem przeciwko czerwonej dyktaturze. Pożegnalną mowę wygłosili Ferenc Münnich i Antal Apró^[33] (wbrew przyrzeczeniu, że nigdy więcej nie dojdzie do takiej hańby jak w 1949 r., to właśnie oni staną się później katami Imrego Nagya). Na pogrzebie brakowało jedynie Jánosa Kádára, który dzięki dojściu do władzy Imrego Nagya mógł w 1954 r. opuścić więzienie. Ludzie poczuli się pewniej. Zaczęły się petycje i apele. Ogromne nadzieje wiązano z zawarciem 15 maja 1955 r. austriackiego układu pokojowego, a później z proklamacją przez ten kraj wieczystej neutralności, skutkującej wycofaniem jesienią wojsk sowieckich ze strefy kontrolowanej przez ZSRR. Po zakończeniu II wojny światowej w Austrii i na Węgrzech stacjonowała Centralna Grupa Wojsk Armii Sowieckiej. Status wojsk sowieckich na Węgrzech został uregulowany w ramach pokoju paryskiego w lutym 1947 r. po zawarciu traktatu pokojowego między ZSRR a Węgrami. Wojska te miały zabezpieczać zaplecze do komunikacji z okupowaną Austrią oraz stać na straży sowieckich interesów na Węgrzech. Funkcję tę pełniły aż cztery dywizje, czyli kontyngent znacznie większy niż 60–70 tys. żołnierzy dotychczas stacjonujących w Austrii. Z wielkim rozczarowaniem przyjęto okoliczność, że nie tylko nie dotrzymano stosownego punktu traktatu pokojowego, lecz także prawie całe wojsko wycofane z Austrii wcielono do utworzonego we wrześniu 1955 r. Korpusu Specjalnego Armii Sowieckiej ze sztabem generalnym w Székesfehérvárze^[34], w którego składzie znalazły się: 2. i 17. Gwardyjska Dywizja Zmechanizowana, 195. Dywizja Lotnictwa Myśliwskiego i 177. Dywizja Lotnictwa Bombowego oraz szereg jednostek tyłowych. Dowódcą tego Korpusu był gen. lejtn. Piotr Łaszczenko (rus. *Пётр Николаевич Лашченко*), zaś szefem sztabu był gen. mjr Georgij Szczełbanin (rus. *Георгий Щербанин*). Naturalnie utrzymywano w tajemnicy fakt, iż na wniosek Jurija Andropowa, pełniącego od 1954 r. funkcję ambasadora ZSRR w Budapeszcie, dowództwo Korpusu

³² Lászlo Rajk brał aktywny udział w budowie opresyjnego reżimu komunistycznego na Węgrzech, a nienawidzący go Mátyás Rákosi pragnął za wszelką cenę pozbyć się rywala.

³³ Antal Apró, właściwie Antal Klein.

³⁴ Jewgienij Małaszenko, “Osobyj korpus w ognie Budapieszta [1],” *Wojenno-Istoriczeskij Żurnał*, nr 10 (1993): 22–23.

Specjalnego otrzymało rozkaz przygotowania planu, na wypadek gdyby zaistniała konieczność obrony porządku socjalistycznego na Węgrzech. Operacji nadano kryptonim „Fala” (rus. Волна), a sygnałem do jej wszczęcia miało być hasło „Kompas” (rus. Компас)^[35]. W dowództwie Korpusu opracowano plan działań zakładający, że w przypadku wybuchu walk do Budapesztu skierowana zostanie 2. Gwardyjska Dywizja Zmechanizowana, stacjonująca w miejscowości Kecskemét, dowodzona przez gen. mjra Siergieja Lebiediewa. Powierzono jej zadanie obsadzenia najważniejszych punktów w stolicy Węgier. Z kolei 17. Gwardyjska Dywizja Zmechanizowana miała w tym czasie osłaniać granicę z Austrią. Pozostałe jednostki Korpusu skierowano do „zaprowadzania porządku” w miejscu stacjonowania. W sytuacji gdyby wojska sowieckie pozostające na Węgrzech nie mogły sobie poradzić ze stłumieniem powstania, przyszłyby im z pomocą dodatkowe jednostki z terenu Karpackiego Okręgu Wojskowego – 3. Korpus Strzelecki 38. Armii – składający się z dywizji strzeleckiej i dywizji zmechanizowanej. Jego zadaniem byłoby obsadzenie Debreczyna oraz Szolnoka. Z Rumunii zaś na teren Węgier miała wejść dywizja zmechanizowana w celu zajęcia Segedyna i Kecskemétu. Plan zakładał, że do interwencji skierowanych zostanie łącznie 31 350 żołnierzy, 1130 czołgów i dział samobieżnych, 614 dział i moździerzy oraz 159 samolotów myśliwskich i 122 samoloty bombowe

I tak ten rok – obiecujący dla świata – węgierskiemu społeczeństwu, któremu zaświtała nadzieja na lepszą przyszłość, przyniósł umocnienie władzy Rákosiego i wiosenny upadek Nagya, którego wydalono z partii. Pewny swej pozycji Rákosi, cieszący się bezwzględnym zaufaniem przywódców ZSRR, po powrocie z Moskwy do Budapesztu obwieścił członkom Biura Politycznego, że na Kremlu nie dokonały się żadne istotne zmiany. Społeczeństwa przejętego niepokojem o przyszłość nie dało się już wówczas zastraszyć. Przywódcami intelektualnej i ideowej rewolucji zostali pisarze, dziennikarze i studenci, ale już przed latem 1956 r. dochodziło do takich akcji antysystemowych, których organizatorami byli młodzi robotnicy z prowincji. Dyskusje polityczne prowadzone w utworzonym w marcu 1955 r. Klubie Petőfiego oddziaływały coraz szerzej – kreślone tam plany reform docierały do najdalszych zakątków kraju i dodawały Węgrom

---

³⁵ Alexandr Kyrow i Béla Zselicky, Ungarnkrise 1956, „Lagebeurteilung und Vorgehen der sowjetischen Führung und Armee,” w *Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez*, red. Winfried Heineman i Norbert Wiggershaus (München, 1999), 100.

odwagi. A ponieważ nazajutrz 28 czerwca 1956 r. w Poznaniu doszło do protestów robotniczych, węgierska partia komunistyczna powiązała ze sobą oba te wydarzenia. Również przebywający od 13 lipca 1956 r. w Budapeszcie sowiecki polityk Anastas Mikojan (orm. *Անաստաս Շնիհաւնիտսի Միկոյան*, rus. *Анастас Иванович Микоян*) nazwał Klub Petőfięgo „recydywą Poznania”, tzn. jego ideologiczne aspiracje zrównał z dążeniami Poznaniaków. Choć Mikojan nie przywiózł z Moskwy, sułtańskim obyczajem, jedwabnego sznura, to przyczynił się do zdymisjonowania 18 lipca 1956 r. i „poddania leczeniu” w ZSRR Rákosiego, który przestał cieszyć się poparciem towarzyszy. Stanowisko po nim objął równie znienawidzony przez Węgrów Ernő Gerő.

9 | Co legło u podstaw rewolucji węgierskiej 1956 r.?

Wydaje się, że niezadowolenie, które legło u podstaw wydarzeń rewolucyjnych 1956 r., miało swoje korzenie w sposobie, w jaki pod koniec lat 40. XX wieku władza komunistyczna została narzucona Węgróm. Podbój militarny terenów węgierskich przez Związek Radziecki, narzucenie systemu władzy komunistycznej, delegalizacja opozycyjnych partii politycznych, aresztowania i egzekucje działaczy opozycyjnych lub siłowe zachęcanie liderów politycznych do przyłączenia się do ruchu frontu ludowego, pod przywództwem komunistów, budziły powszechny odruch niezadowolenia. Wprowadzenie ścisłej cenzury mediów i poważne ograniczenie wolności słowa wraz z ostentacyjną dominacją władzy komunistycznej, siłowe przesiedlenia na wieś znacznej części inteligencji budapeszteńskiej, rugowanie z pracy i masowe aresztowania liderów społecznych i profesjonalistów w całym kraju podsycaly bunt społeczny. Przysłowiową kroplą przelewającą czarę goryczy były pokazowe procesy organizowane przez stalinowskie kierownictwo pod wodzą Mátyása Rákosiego wobec własnych komunistycznych działaczy partyjnych.

W ciągu kilku powojennych lat na Węgrzech narzucono sowiecki model instytucji gospodarczych i politycznych. Wszystkie istotne obszary życia gospodarczego zostały objęte własnością publiczną i bezpośrednim nadzorem politycznym i zarządem państwa. Komuniści ustanowili własny monopol w życiu politycznym; wszystkie konkurencyjne partie zostały zdelegalizowane, podobnie jak niezależne organizacje społeczeństwa

obywatelskiego, które zostały albo zdelegalizowane, albo włączone do struktur biurokratycznych państwa lub rządzącej partii komunistycznej. Nie patrząc na realia historyczne i ekonomiczne, rozpoczęto wdrażanie radzieckiego modelu zarządzania gospodarką, priorytetowo traktując potrzeby przemysłu ciężkiego, zaniedbując jednocześnie przemysł lekki oraz dostawy dóbr konsumpcyjnych i usług dla ludności. Opresja dotykała robotników przemysłowych poddawanych ciągłej silnej presji, aby sprostać nierealistycznym celom produkcyjnym. Drobnicy rolnicy rodzinni, którzy po zakończeniu II wojny światowej dopiero co skorzystali z reformy rolnej, zostali zmuszeni do porzucenia niezależnego rolnictwa i przymusowego przyłączenia się do kolchozów na wzór radziecki. Rezultatem tych działań były poważne zaburzenia gospodarki i znaczne obniżenie i tak niskiego poziomu życia. Płace realne spadły o 18% między 1949 a 1952 r., a bierny opór rolników przeciwko przymusowej kolektywizacji doprowadził do narastających niedoborów żywności. Konieczność wprowadzenia w 1951 r. reglamentacji części artykułów spożywczych wywołała szereg strajków protestacyjnych w fabrykach. Z szeregu napięć społecznych oraz krytyki władz i ustroju politycznego zrodziły się postulaty programowe, sformułowane przez organizacje młodzieżowe. Dnia 16 października 1956 r. grupa studentów uniwersytetu w Segedynie wystąpiła z komunistycznego Młodzieżowego Związku Demokratycznego i założyła Węgierski Związek Organizacji Uniwersyteckich i Akademickich (MEFESZ). Powstanie tej organizacji przełamało monopol struktury politycznej. Cztery dni później jego działacze przyjęli regulamin związkowy oraz sformułowali i rozesłali swoje postulaty. Prócz wolności prasy domagali się również „postawienia przed sąd wszystkich, którzy są odpowiedzialni za grzechy minionego okresu, oraz zagwarantowania możliwie pełnej jawności ich procesów”. Odezwę MEFESZ-u entuzjastycznie przyjęły zrzeszenia studenckie z Budapesztu, Miskolca i Sopronu. Wtedy też na Politechnice Budapeszteńskiej zapadła decyzja, by nazajutrz zorganizować demonstrację solidarności ze zmianami mającymi miejsce w Poznaniu w Polsce. Trasa jej przemarszu od pomnika Sándora Petőffiego w Peszcie wiodła do Budy, pod pomnik „Ojczulka” Józefa Bema, polskiego bohatera węgierskich walk o wolność lat 1848–1849.

10 | Postulaty studenckie

Pierwszym wyraźnym sygnałem sprzeciwu wobec twardej linii władzy komunistycznej było pojawienie się jesienią 1955 r. otwartej krytyki władzy przez grupę pisarzy i artystów. Do opinii publicznej dotarły informacje o podpisaniu tzw. „Memorandum Pisarzy”, potępiającego wprowadzenie oficjalnego ograniczenia w wystawianiu sztuk teatralnych i koncertach dla niektórych czołowych pisarzy i kompozytorów okresu przedkomunistycznego.

Rok później, 22 października 1956 r., studenci Politechniki w Budapeszcie opracowali listę „szesnastu postulatów polityki krajowej”. Po antyradzieckim marszu protestacyjnym przez stolicę Węgier, Budapeszt, studenci próbowali wejść do głównej stacji nadawczej miasta, aby wygłosić swoje postulaty na antenie. Zostali zatrzymani, a gdy ludzie zgromadzili się przed stacją, aby domagać się ich uwolnienia, państwowa policja bezpieczeństwa otworzyła ogień do nieuzbrojonego tłumu, co zapoczątkowało rewolucję węgierską 1956 r.

Lista szesnastu postulatów polityki narodowej brzmiała następująco:

1. Żądamy natychmiastowej ewakuacji wszystkich wojsk radzieckich, zgodnie z postanowieniami Traktatu Pokojowego.
2. Domagamy się tajnego wyboru wszystkich członków partii od góry do dołu oraz nowych władz niższego, średniego i wyższego szczebla Węgierskiej Partii Robotniczej. Władze te zwołają zjazd partii jak najszybciej w celu wyboru Komitetu Centralnego.
3. Należy powołać nowy rząd pod kierownictwem Imrego Nagya, wszyscy zbrodniczy przywódcy ery Stalina-Rákosiego muszą zostać natychmiast odwołani.
4. Domagamy się publicznego śledztwa w sprawie przestępczej działalności Mihályja Farkasa (prawdziwe nazwisko ur. Hermann Lówy) i Mátyása Rákosiego (prawdziwe nazwisko ur. Mátyás Rosenfeld), który jest osobą najbardziej odpowiedzialną za zbrodnie niedawnej przeszłości, a także za upadek naszego kraju. Musi on zostać odesłany na Węgry, gdzie stanie przed trybunałem ludowym.
5. Domagamy się przeprowadzenia w całym kraju powszechnych, tajnych wyborów do Zgromadzenia Narodowego, w których wezmą udział wszystkie partie polityczne. Domagamy się uznania prawa pracowników do strajku.

6. Żądamy rewizji i ponownego uregulowania stosunków węgiersko-radzieckich i węgiersko-jugosłowiańskich w dziedzinie polityki, gospodarki i kultury, na podstawie całkowitej równości politycznej i gospodarczej oraz nieingerencji jednej strony w sprawy wewnętrzne drugiej.
7. Domagamy się całkowitej reorganizacji życia gospodarczego Węgier pod kierownictwem specjalistów. Cały system gospodarczy, oparty na systemie planowania, musi zostać ponownie przeanalizowany w świetle warunków panujących na Węgrzech i w żywotnym interesie narodu węgierskiego.
8. Nasze umowy o handlu zagranicznym i dokładna kwota reparacji, których nigdy nie uda się spłacić, muszą zostać ujawnione. Domagamy się szczegółowych informacji o złożach uranu w naszym kraju, ich eksploatacji oraz koncesjach na ten obszar udzielonych Rosjanom. Żądamy, aby Węgry miały prawo do swobodnej sprzedaży uranu po cenach rynkowych w celu uzyskania twardej waluty.
9. Domagamy się gruntownej rewizji norm obowiązujących w przemyśle oraz natychmiastowego i radykalnego dostosowania wynagrodzeń do słusznych potrzeb pracowników i intelektualistów. Domagamy się minimalnego wynagrodzenia za pracę zapewniającego utrzymanie.
10. Domagamy się nowej organizacji systemu dystrybucji i racjonalnego wykorzystania produktów rolnych. Domagamy się równego traktowania poszczególnych gospodarstw rolnych.
11. Domagamy się rewizji przez niezależne trybunały wszystkich procesów politycznych i gospodarczych, a także uwolnienia i rehabilitacji niewinnych. Domagamy się natychmiastowej repatriacji jeńców wojennych i cywilów deportowanych do Związku Radzieckiego, w tym więźniów skazanych poza granicami Węgier.
12. Żądamy całkowitego uznania wolności opinii i wypowiedzi, wolności prasy i radia, a także utworzenia dziennika dla Organizacji MEFESZ (Węgierskiej Federacji Stowarzyszeń Uniwersyteckich i Studentów Szkół Wyższych).
13. Żądamy, aby pomnik Stalina, symbol stalinowskiej tyranii i ucisku politycznego, został jak najszybciej usunięty i zastąpiony pomnikiem upamiętniającym poległych bojowników o wolność w rewolucji węgierskiej i wojny o niepodległość 1848–1849 (*węg. 1848–49-es forradalom és szabadságharc*).
14. Domagamy się zastąpienia emblematów obcych narodowi węgierskiemu starym węgierskim herbem Kossutha. Domagamy się

nowych mundurów dla armii, zgodnych z naszymi tradycjami narodowymi. Domagamy się, aby 15 marca został ogłoszony świętem narodowym, a 6 października dniem żałoby narodowej, w którym szkoły będą zamknięte.

15. Studenci Politechniki Budapeszteńskiej jednogłośnie deklarują swoją solidarność z robotnikami i studentami Warszawy i Polski w ich dążeniu do niepodległości narodowej.
16. Studenci Politechniki Budapeszteńskiej zorganizują, jak najszybciej, lokalne oddziały MEFESZ i postanowili zwołać w Budapeszcie, w sobotę 27 października, Parlament Młodzieży, w którym będą reprezentowani przez swoich delegatów wszyscy młodzi ludzie w kraju.

Dnia 23 października 1956 r. doszło w Budapeszcie do wielkiej ulicznej demonstracji, którą traktuje się jako początek rewolucji węgierskiej. Zaczęło się prawdziwe „wrzenie mas” (węg. *forradalom*). Ludzie zgromadzili się – na znak poparcia przemian politycznych w Polsce – pod pomnikiem gen. Józefa Bema, dowódcy narodowego powstania węgierskiego w 1848 r. Demonstranci rozbili czerwoną gwiazdę na budynku parlamentu i obalili pomnik Stalina. Jednym z haseł demonstracji było – być może podrzucane przez partyjnych liberałów – żądanie powrotu na stanowisko premiera Imrego Nagya. Nie wiedzieć czemu, jako odsunięty od władzy i wyrzucony z partii budził ludową sympatię. Chyba wydawał się on ludziom mniej budzącym sprzeciw komunistą. Tymczasem Nagy był przeciwnikiem studenckich protestów. Z oburzeniem przyjął część postulatów demonstrantów, w tym żądanie opuszczenia Węgier przez Armię Radziecką, nie był też entuzjastą pomysłu całkowicie wolnych wyborów, uważając te postulaty za zbyt radykalne. Choć opowiadał się za zmianami systemu, wolał, aby zostały one wprowadzone w ramach jego „Nowego Kursu” z lat 1953–1955, a nie rewolucyjnego przewrotu. Obawiał się również, że demonstracja była prowokacją ze strony Gerő i Hegedüsa, mającą na celu przedstawienie go jako podżegacza do buntu i stłumienie opozycji. Przebieg demonstracji sprawił, że o 19.00 ambasador Andropow poprosił dowódcę Korpusu Specjalnego gen. Piotra Łaszczkę o interwencję. W nocy Imre Nagy został premierem Węgier, a jego poprzednik András Hegedüs i przywódca Węgierskiej Partii Robotniczej Ernő Gerő skierowali do ambasady sowieckiej telegram, w którym prosili w imieniu Rady Ministrów o wysłanie na pomoc Armii Sowieckiej w celu „zaprowadzenia porządku”. Było to efektem wcześniej poczynionych ustaleń. Nie jest tajemnicą, że dla większości węgierskich elit komunistycznych interwencja sowiecka była

rozwiązaniem akceptowalnym i w pełni popieranym, od którego zależało dalsze utrzymanie systemu komunistycznego w kraju. O godz. 21.00 szef Sztabu Generalnego marsz. Wasilij Sokołowski (rus. *Василий Данилович Соколовский*) wydał rozkaz o wkroczeniu sowieckich oddziałów do Budapesztu. Godzinę później jednostki 2. Gwardyjskiej Dywizji Zmechanizowanej rozpoczęły przegrupowanie do rejonu Budapesztu i nad ranem następnego dnia rozpoczęły obsadzanie najważniejszych punktów w mieście. Rozmieszczono je m.in. w rejonie budynku Komitetu Centralnego Węgierskiej Partii Pracujących, parlamentu, ambasady ZSRR, przy mostach na Dunaju i wokół budynku radia węgierskiego. Do wieczora w Budapeszcie skoncentrowano 6 tys. żołnierzy sowieckich, 290 czołgów, 120 transporterów opancerzonych i 156 dział^[36]. Na terenie ZSRR również rozpoczęto przygotowania do interwencji. Dnia 23 października około północy, jednocześnie z oddziałami Korpusu Specjalnego na Węgrzech, w stan alarmu postawiono 128. Gwardyjską Dywizję Strzelecką i 39. Gwardyjską Dywizję Zmechanizowaną 38. Armii stacjonujące na terenie Karpackiego Okręgu Wojskowego oraz 33. Gwardyjską Dywizję Zmechanizowaną ze składu Samodzielnej Armii Zmechanizowanej stacjonującej na terytorium Rumunii^[37]. W pierwszej fazie interwencji przeciwko powstańcom skierowano w sumie: 31,5 tys. żołnierzy, 1130 czołgów, 616 dział oraz 380 transporterów opancerzonych.

11 | Kalendarium rewolucji

Pierwsze strzały rozległy się 23 października o 18.00 w Debreczynie, przed siedzibą komitackiego wydziału MSW. Śmierć ponieśli trzy osoby, wiele zostało rannych. Jeszcze tego samego dnia o 20.15 walki rozgorzały w Budapeszcie, gdzie do siedziby Węgierskiego Radia wdarli się manifestanci żądający odczytania na antenie studenckich postulatów. Ludzie dostali broń od jednostki węgierskiego wojska, które przybyło spod Budapesztu rozpędzić tłum. Ernő Gerő nazwał w radiu członków delegacji „wrogami narodu” i „faszystami”. Demonstrantów rozwścieczył fakt, że w karetkach

³⁶ Jewgienij Małaszenko, *Osobyj korpus w ognie Budapieszta*, 30.

³⁷ Alexandr Kyrow, Béla Zselicky, *Ungarnkrise 1956*, 103; Sowietiskij Sojuz i wnięgierskij krizis 1956 goda. Dokumenty (Moskwa, 1998), 367.

sanitarnych wezwanych pod budynek radia do pierwszych rannych odkryto funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa uzbrojonych w pistolety maszynowe. Spontanicznie zaczęto niszczyć symbole komunistyczne i rozbijać policjantów i żołnierzy. Większość z nich sama dobrowolnie wydawała broń i przyłączała się do demonstrantów. W całym mieście zawisły setki tzw. węgierskich flag, czyli sztandarów, z których wycinano gwiazdę z sierpem i młotem. Równie nieoczekiwanie, wręcz w ciągu paru chwil, spontanicznie zaczęły powstawać zbrojne ośrodki walki o niepodległość. Wybierano przywódców kolejnych strategicznych punktów. Byli to m.in. László Iván-Kovács, legendarny głównodowodzący załuka Corvina – największej grupy zbrojnej w Budapeszcie; Gergely Pongráz; János Szabó – „Wujek Szabó” z pl. Széna; István Angyal na ul. Túzoltó. Brak było jednak jednego konkretnego przywódcy, który, mając wyraźny program polityczny, poprowadziłby powstańców do boju. Ten brak pozwala zrozumieć specyficzną rolę, jaką przyszło odegrać Imremu Nagyowi. Do grup manifestującej młodzieży dołączyły gromady mieszkańców Budapesztu. Robotnicy przedpołudniowej zmiany nie poszli do domów, lecz po 14.00 dołączyli do studentów. To samo uczynili ich zmiennicy, którzy zamiast udać się do pracy, wyszli na ulice. Wieczorem pl. Kossutha przed gmachem parlamentu oblegał już kilkuset tysięcy tłum oczekujący wystąpienia Nagya, który o zajściach w stolicy został poinformowany w ostatniej chwili – dzień wcześniej był gościem na winobranii nad Balatonem. Kiedy premier zwrócił się do zgromadzonych zwyczajowym „Towarzysze... (węg. *Elvtársak!*)”, został wygwizdany, a tłum zaczął skandować: „Tu nie ma towarzyszy”. Nerwową atmosferę panującą na placu zdołał załagodzić dopiero, gdy powiedział: „Moi rodacy” i gdy kilkakrotnie powtórzył: „Cały Budapeszt jest tutaj”. W tym samym czasie radio nadawało prowokacyjne przemówienie Gerő, który demonstrantów nazwał „faszystowską hołotą i kontrrewolucjonistami”. Dolało to tylko oliwy do ognia. Pokojowa manifestacja studentów wieczorem przemieniła się w ogólnokrajowy protest przeciwko komunistycznej władzy, od której nie oczekiwano już reformy socjalizmu, lecz żądano wolności prasy i wyznania, a nade wszystko wolnych wyborów i wycofania z Węgier wojsk sowieckich. Nawet jeśli w niektórych zarządzeniach moskiewskiego kierownictwa partii dało się wyczuć pewne umiarkowanie, to Andropow – reprezentujący twarde podejście do spraw – wiedział, co należy uczynić. Generał Paweł Batow, dowódca oddziałów stacjonujących w Karpackim Okręgu Wojskowym, już 23 października o 19.45 – więc zanim przed siedzibą Węgierskiego Radia w Budapeszcie rozległy się pierwsze strzały – zaalarmował 128. Gwardyjską Dywizję Strzelecką i 39. Gwardyjską

Dywizję Zmechanizowaną, które otrzymały rozkaz przekroczenia granicy sowiecko-węgierskiej i zgrupowania się w okręgach Hatvan–Jászberény oraz Szolnok–Abony. O 20.00 moskiewskie Ministerstwo Obrony postawiło w stan gotowości dwie dywizje Korpusu Specjalnego, wydając im komendę ruszenia na Budapeszt i zajęcia najważniejszych punktów w mieście. Równocześnie Gerő w rozmowie telefonicznej poprosił Chruszczowa o udzielenie zbrojnej pomocy. Po naradzie kierownictwo KC KPZS zdecydowało o zaangażowaniu sił wojskowych i postanowiło, że „do politycznego działania należy włączyć także Imrego Nagya” – lecz nie w charakterze premiera. Prócz tego, decyzją Chruszczowa, z Biura Politycznego KC KPZS na Węgry posłano Anastasa Mikojana, a także Michaiła Susłowa oraz pierwszego zastępcę szefa sztabu sił zbrojnych ZSRR gen. armii Michaiła Malinina oraz zwierzchnika KGB ZSRR Iwana Sierowa. Po tym, jak tuż przed północą zapadły powyższe decyzje, od strony Kecskemétu, Ceglédu, Székesfehérváru i Sárbogárdu w kierunku Budapesztu ruszyły oddziały sowieckie, a po kilku godzinach formacje 2. Gwardyjskiej Dywizji Zmechanizowanej, dowodzone przez gen. Siergieja Lebediewa, wkroczyły do stolicy. Wjazd czołgów miał na celu wywołanie popłochu wśród demonstrantów i zmuszenie ich do odwrotu. Podobną akcję – z oczekiwanym rezultatem – przeprowadzono w 1953 r. w Berlinie Wschodnim. Tymczasem 24 października czołgi Lebediewa, które o świcie pojawiły się na pl. Barárosa w Budapeszcie, przez zorganizowanych w ciągu kilku godzin węgierskich powstańców zostały przywitane salwą ognia i koktajlami Mołotowa. Partyjne kierownictwo straciło głowę. W tym samym czasie, gdy Gerő prosił o pomoc wojsko sowieckie, jego towarzysze z Biura Politycznego uznali go za balast i usunęli ze stanowiska. Z podmiejskich garnizonów oddziały Armii Radzieckiej dotarły do Budapesztu w ciągu kilku godzin. Wejście Rosjan wzbudziło wielką falę uczuć patriotycznych. Błyskawicznie powstawały lokalne oddziały obrońców poszczególnych ulic, produkowano butelki z benzyną, które rzucane z wysokich pięter okazały się skuteczną bronią przeciwko czołgom. Interwencji zaczęli ponosić straty. Funkcjonariusze policji politycznej ÁVH strzelali z ukrycia w plecy obrońcom barykad. Z gwałtownym oporem spotkała się też 33. Gwardyjska Dywizja Zmechanizowana, licząca 7,5 tys. żołnierzy oraz dysponująca 182 czołgami T-34. Zaalarmowana jeszcze przed północą, 23 października wyruszyła ona z okręgu Temeszwar (rum. Timișoara) w Rumunii, a dwa dni później uformowała się w szyku bojowym przy południowych rogatkach Budapesztu (w kolejnych dniach dywizja ta poniosła największe straty). W tym czasie maksymalna liczba powstańców nie przekraczała 2 tys. ludzi. Niektóre grupy powstańcze

zmieniały się co dzień, by za broń mogło chwycić jeszcze więcej osób... Spora część Węgierskiej Armii Ludowej zachowała neutralność, choć wielu honwedów przeszło na stronę powstańców, gdy tymczasem kilka formacji walczyło u boku Sowietów. Znienawidzeni przez społeczeństwo awosze, czyli uzbrojeni funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa Państwa (ÁVH), który 28 października został rozwiązany, niczym wierni janczarzy trwali po stronie Armii Sowieckiej, choć i wśród nich zdarzali się tacy, którzy dołączali do powstańców. Największa baza powstańcza znajdowała się przy kinie Corvin w VIII dzielnicy. Na niewielkim placu okalającym okrągły budynek kina, który stoi tam do dziś, zbiega się kilka krótkich i wąskich uliczek. Jedna z nich wychodzi na al. Üllői, druga na bulwar Józsefa. Ustawione w tamtejszych zaułkach i bramach działa zdołały ustrzelić 17 czołgów sowieckich. Najbardziej zacięte walki toczyły się – co znamienne – w dzielnicach robotniczych. Mieszkańcy stolicy, w nawet najbardziej dramatycznych momentach nietracący dobrego nastroju, podnosili się na duchu pytaniem, kto pretenduje do miana największej potęgi świata. Odpowiedź brzmiała: „Stany Zjednoczone, Związek Sowiecki, Chiny, Wielka Brytania... oraz VIII i IX dzielnica Budapesztu”. Atmosfera rodzącego się wyzwolenia już w godzinach popołudniowych 23 października przyniosła pewną żartobliwą scenę. Otóż, kiedy przystąpiono do obalenia potężnego pomnika Stalina, w czym pomagały ciężarówki ciągnące druciane sznury zarzucone na kolosa, zgromadzony wokół lud skandował: „Józek, trzymaj się!”. Józek nie wytrzymał, a na cokole pozostały tylko spizowane buty z cholewami.

Współpracownicy Imrego Nagya przekonali go do udania się do budynku parlamentu i wygłoszenia przemówienia do demonstrantów, aby uspokoić zamieszki. Choć nie zachował się jego dokładny zapis, nie odniosło ono zamierzonego skutku. Imre Nagy w zasadzie nakazał protestującym wrócić do domu i pozwolić partii zająć się sprawą, obiecał, że ci, którzy złożą broń, zostaną zwolnieni ze stanu wojennego. Demonstracje wkrótce przerodziły się w pełnoskalowy bunt, gdy tajna policja (ÁVH) otworzyła ogień do protestujących obywateli. Węgierscy żołnierze wysłani do stłumienia demonstrantów stanęli po ich stronie, a Gerő wkrótce wezwał sowiecką interwencję. Nad ranem 24 października nowe Biuro Polityczne powołało nowego szefa partii Jánosa Kádára i nowego premiera Imrego Nagya. Kádár był byłym ministrem spraw wewnętrznych, zasłużonym dla nowej władzy powojennymi represjami. To przy jego aktywnym udziale – i obecności aż do egzekucji – przeprowadzono jeden z najbardziej znanych deliktów stalinizmu – proces Lászla Rajka. Wczesnym rankiem 24 października Nagy został ponownie mianowany przewodniczącym Rady

Ministrów Węgierskiej Republiki Ludowej, aby spróbować w ten sposób uspokoić ludność. Początkowo jednak był osamotniony w rządzie i bezsilny wobec sowieckiej inwazji na stolicę tego dnia. Decyzja o wezwaniu wojsk radzieckich została już podjęta przez Gerő i ustępującego premiera Andrása Hegedüsa poprzedniej nocy, ale wielu podejrzewało, że to Imre Nagy podpisał ten rozkaz^[38]. Temu przekonaniu nie sprzyjał fakt, że tego samego dnia Nagy ogłosił stan wojenny i zaoferował „amnestię” wszystkim rebeliantom, którzy złożyli broń, co osłabiło zaufanie do niego. Następnego dnia (25 października) ogłosił, że rozpocznie negocjacje w sprawie wycofania wojsk radzieckich po przywróceniu porządku. Dnia 26 października zaczął spotkania z delegacjami Związku Pisarzy i grup studenckich, a także z Radą Robotniczą Borsod w Miskolcu.

Dnia 25 października doszło do kolejnej potężnej demonstracji przed parlamentem, tym razem pod hasłem odwołania ze stanowiska szefa partii Gerő (co już się stało, ale społeczeństwo jeszcze o tym nie wiedziało). Agenci służby bezpieczeństwa rozlokowani na dachach domów zaczęli strzelać na oślep do tłumu na placu. Zginęło 100–200 osób, kilkaset było rannych. To przelało falę goryczy. Rozpoczęły się polowania na ulicach na ludzi z ÁVH. Przechodniów rewidowano, a jeśli znaleziono przy nich legitymację policji politycznej, wieszano ich na latarniach. Podczas ataku na KC na miejscu zabito kilkudziesięciu partyjnych funkcjonariuszy. Najbardziej nienawidzeni twórcy stalinowskich Węgier – Rakosi i Gerő – zdołali w zamęcie umknąć z Budapesztu, dotarli do rosyjskich oddziałów i zostali ewakuowani do Moskwy.

W ciągu 24 godzin Węgry się zmieniły. Rozpadła się rządząca partia, prasa i radio zaczęły mówić innym językiem. Wszędzie powstawały komitety rewolucyjne i straże obywatelskie, które przejmowały lokalnie władzę. Tysiące ludzi pobrało broń. Dnia 27 października 1956 r. Imre Nagy zszokował Węgry i świat – stworzył nowy rząd z udziałem byłych prawicowych działaczy. Ogłosił, że to, co się dzieje, to słuszny narodowy i demokratyczny ruch, a komitety rewolucyjne są legalną władzą. Zapowiedział amnestię dla więźniów politycznych, delegalizację ÁVH^[39] i likwidację przymusowo wprowadzonych spółdzielni rolnych. Jego rząd zażądał wycofania sowieckich oddziałów z Budapesztu, a potem z kraju. Podjęto decyzję o utworzeniu nowych sił zbrojnych – Gwardii Narodowej. Powstawały nowe partie

³⁸ Rainer M. János, *Imre Nagy. Biografia polityczna 1953–1958*, t. II (Budapeszt: 1956 Instytut, 1999), 248–249.

³⁹ Magdolna Baráth, “A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után,” *Történelmi Szemle*, nr 4 (2008): 535–563.

polityczne i odradzały się przedwojenne. Dnia 30 października Rosjanie wycofali swoje jednostki z Budapesztu. Wydawało się, że rewolucyjne Węgry zaczynają się powoli stabilizować.

Dnia **27 października** Imre Nagy ogłosił gruntowną reformę swojego rządu, włączając do niego kilku polityków niekomunistycznych, w tym byłego prezydenta Zoltána Tildyego na stanowisko ministra stanu. Imre Nagy został powołany do tymczasowego komitetu kierowniczego nowo utworzonej Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (węg. *Magyar Szocialista Munkáspárt*), która 31 października zastąpiła rozbitą Węgierską Partię Robotniczą (węg. *Magyar Dolgozók Pártja*). Pierwotnie zakładano, że miała to być partia „narodowo-komunistyczna”, która miała zachować zdobycze rewolucji. Podczas negocjacji z przedstawicielami Związku Radzieckiego, Anastasem Iwanowiczem Mikojanem i Michaiłem Andriejewiczem Susłowem, Imre Nagy i węgierska delegacja rządowa naciskali na natychmiastowe zawieszenie broni i umożliwienie wprowadzenia rozwiązań politycznych^[40]. W trakcie prowadzonych rozmów pomagał im miejscowy ambasador Jurij Andropow, późniejszy szef KGB i sekretarz generalny partii komunistycznej. Strona rządowa miała twardy orzech do zgryzienia, gdyż Mikojan miał opinię spokojnego pragmatyka, Susłow zaś dogmatycznego ideologa.

Rankiem **28 października**, dzięki protestom i stanowczym zabiegom Imrego Nagya, udało się skutecznie zapobiec zmasowanemu atakowi wojsk radzieckich i proreżimowych jednostek węgierskich na dwa główne bastiony rebeliantów znajdujące się w kinie Corvin (węg. *Corvin köz csata*) i koszarach Kiliána. Wynegocjowane z Sowietami zawieszenie broni weszło w życie o godz. 12.15, dzięki czemu walki zbrojne zaczęły wygasać w mieście i kraju. Tego samego dnia po południu Imre Nagy wygłosił przemówienie radiowe, w którym ocenił wydarzenia w Budapeszcie i innych miejscach kraju jako „narodowo-demokratyczny ruch”, deklarując pełne poparcie dla rewolucji i zgadzając się spełnić niektóre żądania społeczeństwa^[41]. Przed wszystkim ogłosił rozwiązanie ÁVH^[42] i zamiar negocjacji całkowitego

⁴⁰ Raport Malenkowa, Susłowa i Aristowa z 22 listopada 1956 r. Por. „Dokument 102,” w *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents*, red. Csaba Békés i in. (Budapest–New York, 2002), 448–456.

⁴¹ *Kronika 1956*, red. Louis Isaac (Wydawnictwo Kossuth – Tekintet Alapítvány, Bp., 2006), 10–10.

⁴² Attila Szokolczai, „A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján,” *Évkönyv 7* (1999); (Magyarország a jelenkorban), red. Éva Standeisky i János M. Rainer (Budapeszt, 1999), 18–60.

wycofania wojsk radzieckich z Budapesztu. Nagy poparł utworzenie Gwardii Narodowej, która miała być siłą złożoną z żołnierzy i uzbrojonych cywilów, mających na celu utrzymanie porządku pośród chaosu trwającej rewolucji oraz wsparcie regularnej armii^[43].

Rozwiązanie przez Imre Nagyego ÁVH bynajmniej nie zakończyło istnienia tej formacji. Zaraz po 4 listopada 1956 r. władze partyjne, przy dużym wsparciu ze strony Sowietów, w tajemnicy rozpoczęły reorganizację policji politycznej, tworząc „siły porządkowe” (węg. *karhatalom*) partii komunistycznej. W tym czasie w stolicy powstał Rewolucyjny Komitet Obrony, a gen. Pál Maléter został mianowany ministrem obrony. Komendantem Budapesztu został gen. Béla Király, który przystąpił do organizowania wokół miasta linii obrony wraz z punktami wzmocnionymi armatami przeciwlotniczymi, barykadami itp.

Dnia 29 października walki w Budapeszcie uciły^[44], a wojska radzieckie zaczęły się częściowo wycofywać. Imre Nagy przeniósł swoje biuro z siedziby partii do budynku parlamentu. Równocześnie zaczął się spotykać i prowadzić negocjacje z kilkoma przedstawicielami grup zbrojnych, a także z przedstawicielami rad robotniczych, które powstały w ciągu poprzedniego tygodnia. Węgierski rząd, który z każdym dniem zmieniał swój skład, był zmuszony przyjmować kolejne żądania różnych grup powstańczych, odnoszących sukcesy w walkach trwających do 29 października. To właśnie w tym momencie i w ten sposób Imre Nagy z polityka komunistycznego stał się „politykiem narodowym”. Nie da się nie zauważyć, że to istniejąca sytuacja wymusiła w niezwykle krótkim czasie ogromną przemianę Imrego Nagya, czego wyraz dał w przemówieniu wygłoszonym 31 października na pl. Kossutha: „Rewolucyjna walka, której byliście bohaterami, zakończyła się sukcesem. Owocem tego zwycięstwa jest nasz rząd narodowy, który stoi u podstaw niezależności i wolności naszej ojczyzny”.

Dnia 30 października nastąpiły kolejne przemiany. Zlikwidowano system jednopartyjny, a wojsko sowieckie rozpoczęło sukcesywne wycofywanie się z Budapesztu. Do 30 października reformistyczna frakcja Imrego Nagya przejęła pełną kontrolę nad rządem węgierskim, który ogłosił zamiar przywrócenia systemu wielopartyjnego. Bynajmniej nie chodziło

---

⁴³ Jewgienij Małaszenko, „Osobyj korpus w ognie Budapieszta [3],” *Wojenno-Istoriczeskij Żurnał*, nr 12 (1993): 33.

⁴⁴ Na podstawie decyzji czołowych funkcjonariuszy partii komunistycznej w całych Węgrzech między 23 a 29 października 1956 r. wydano ponad 60 rozkazów strzelania do ludności cywilnej.

mu o całkowity powrót do wielopartyjnej demokracji liberalnej^[45], myślał raczej o dopuszczeniu ograniczonej demokracji w ramach socjalistycznych, opartej na funkcjonowaniu partii koalicyjnych sprzed 1948 r. Ernő Gerő i inni stalinowscy radykałowie wyjechali do Związku Radzieckiego. Do zapewnienia i utrzymania porządku powołano Gwardię Narodową, w skład której wchodził żołnierze, milicjanci i powstańcy. Z czasem do 2 listopada do Straży Narodowej przyłączyły się niemal wszystkie grupy powstańcze, co podniosło stan liczebny formacji do poziomu blisko 18 tys. ludzi. Dzięki uspokojeniu sytuacji możliwe stało się ogłoszenie, że z dniem 5 listopada kraj może przystąpić do pokojowej pracy. Choć faktycznie ostatnie jednostki Armii Sowieckiej opuściły Budapeszt 31 października, to jeszcze tego samego dnia zaczęły napływać niepokojące doniesienia, że od strony ZSRR i Rumunii daje się zauważyć wzmożony napływ nowych oddziałów sowieckich, a radzieccy spadochroniarze przejmują kolejne węgierskie lotniska.

Plany przemian nie zostały zrealizowane, albowiem w tym samym czasie na posiedzeniu Biura Politycznego ZSRR przywódcy Kremla uznali, że rewolucja węgierska zaszła za daleko i należy ją stłumić siłą. Wbrew deklaracji z 30 października, wyrażającej gotowość do całkowitego wycofania wojsk sowieckich z kraju, już w nocy z 31 października na 1 listopada wojska radzieckie zaczęły ponownie wkraczać na Węgry. ZSRR pod rządami Nikity Chruszczowa był gotów znieść dużo dla pokazania, jak dalece władze odeszły od stalinizmu, ale geopolityczne podstawy imperium sowieckiego i jego stref wpływów uznawał za nienaruszalne. Imre Nagy zaprotestował przeciwko tej akcji do ambasadora radzieckiego Jurija Władimirowicza Andropowa. Ten jednak, wbrew oczywistym faktom, odpowiedział, że nowe wojska przybyły jedynie po to, by pokryć koszty całkowitego wycofania i chronić obywateli radzieckich mieszkających na Węgrzech. To kłamstwo skłoniło prawdopodobnie Nagya do podjęcia najbardziej kontrowersyjnej z jego decyzji. Węgrzy szybko zorientowali się, że do ich kraju zaczynają wjeżdżać duże ilości wojska radzieckiego. Imre Nagy próbował bezskutecznie prosić o pomoc ONZ. W obliczu zagrożenia kolejną sowiecką agresją nie mógł uczynić nic innego i 1 listopada ogłosił wycofanie się Węgier z Układu Warszawskiego i zaapelował za pośrednictwem ONZ do wielkich mocarstw, takich jak Stany Zjednoczone i Wielka Brytania, o uznanie statusu Węgier

---

⁴⁵ Sándor Révész, "Komuniści w rewolucji," w *Tysiąc dziewięćdziesiąt siedemdziesiąt w nowej literaturze historycznej. Historia symboli i idei rewolucji*, red. Gábor Gyáni i Rainer M. János (Budapeszt: 1956 Instytut, 2007), 13–13.

jako państwa neutralnego^[46]. Późnym wieczorem sekretarz generalny János Kádár udał się do ambasady radzieckiej, a następnego dnia zabrano go do Moskwy. Dzisiaj już wiadomo, że 30 października 1956 r. w trakcie negocjacji amerykańsko-sowieckich ustalono, że w zamian za neutralność ZSRR w konflikcie wokół Kanału Sueskiego USA i ich sojusznicy zobowiązali się do powstrzymania się od działań innych niż humanitarne w przypadku sowieckiej interwencji na Węgrzech. Andropow wiedział, że 31 października w Moskwie zapadła decyzja o przygotowaniach do zasadniczej operacji wojskowej, która miała zbrojnie stłumić rewolucyjne przemiany i uniemożliwić wyłamania się Węgier spod sowieckiej kontroli. Można jedynie spekulować, że w tak radykalnej zmianie stanowiska Kremla istotną rolę odegrały z pewnością doniesienia o pierwszych sukcesach sił izraelsko-brytyjsko-francuskich w konflikcie wokół Kanału Sueskiego. Pomimo oczywistych faktów Imre Nagy nadal próbował wmówić sobie, że ruchy wojsk sowieckich na Węgrzech, zmierzające do podbicia całego kraju, zostaną odebrane przez Wielką Brytanię i Francję jako wrogi sygnał służący sowieckim interesom w Egipcie. Przekonanie to zostało bezzasadnie wzmocnione przez negocjacje, do których przystąpiono z gen. Michaiłem Malininem. Z czasem okazało się, że miały one na celu wyłącznie uzyskanie dodatkowego czasu, służącego pełnemu przygotowaniu oddziałów sowieckich, które potrzebowały 16 godzin, aby otoczyć Budapeszt i przystąpić do ataku. Aby dodatkowo uspić czujność niepokornych decydentów węgierskich, ich delegacja z Pálem Maléterem na czele została wezwana przez gen. Michaiła Malinina do sowieckiej kwatery wojskowej w Tökölu, gdzie rozmowy miały być kontynuowane. Zwieńczeniem podstępu było aresztowanie około północy węgierskich negocjatorów – ministra obrony Węgier Pála Malétera, szefa węgierskiego Sztabu Generalnego gen. Istvána Kovácsa oraz kilku innych wyższych oficerów. Aresztowania dokonał Sierow – ten sam zbrodniarz, który był współodpowiedzialny za mord polskich oficerów w Katyniu, a w marcu 1945 r., jako generał NKWD, doprowadził do porwania przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, skazanych następnie w procesie szesnastu. Zgodnie z sugestią Tity kierownictwo KPZS planowało, że miejsce Nagya zajmie Kádár. W tym celu, w porozumieniu z władzami Kremla, w Szolnoku powołano marionetkowy Węgierski Rewolucyjny Rząd Robotniczo-Chłopski, a następnie sowieckie wojsko wezwano do pomocy w stłumieniu „kontrrewolucyjnego powstania”. Plan wydawał się dopinać

---

⁴⁶ György Litvan, *Rewolucja węgierska 1956 roku* (Nowy Jork: Longman House, 1996), 55–59.

i wszyscy byli przekonani, że Kádár ogłosi tę informację o świcie 4 listopada na antenie rozgłośni radiowej w Szolnoku. Problem polegał jednak na tym, że Kádár wciąż przebywał w Moskwie i nie było wiadomo, kiedy, a nawet czy stamtąd wróci.

Dnia 2 listopada niemałym zaskoczeniem dla Nagya była informacja o zniknięciu z Budapesztu dwóch jego ministrów. Zniknęli János Kádár, który wcześniej ostentacyjnie solidaryzował się z rewolucją, oraz minister spraw wewnętrznych Ferenc Münnich, który przed 1956 r. pełnił funkcję ambasadora w Moskwie. Zagadka szybko się wyjaśniła, albowiem okazało się, że to Andropow ściągnął ich do Moskwy. Wydaje się, że Ferenc Münnicha, który był pułkownikiem NKWD i jako dowódca 11. Brygady Międzynarodowej brał udział w hiszpańskiej wojnie domowej, nie trzeba było do tego specjalnie namawiać. Pomimo tego faktu 3 listopada wokół Imrego Nagya uformował się rząd koalicyjny, w którym miejsce zajęli m.in. minister bez teki István Bibó oraz awansowany do stopnia generała majora minister obrony Pál Maléter, który wcześniej jako pierwszy wyższy rangą oficer armii węgierskiej dołączył do oddziałów powstańczych.

Warto odnotować, że w dniach 1–3 listopada Nikita Chruszczow odbywał podróż po różnych krajach Układu Warszawskiego, aby osobiście poinformować ich władze o swoich planach ataku na Węgry. Dnia 2 listopada Chruszczow poleciał w tajemnicy do Jugosławii, a powracając z Belgradu, postanowił powierzyć dalsze komunistyczne rządy w spacyfikowanych Węgrzech Kádárowi^[47]. O tej wizycie i jej skutkach historycy dowiedzieli się dopiero na początku lat 90. XX wieku. Wiadomo, że Chruszczow i Tito rozmawiali na temat inwazji od godz. 19.00 do 5.00 następnego dnia. Chruszczow poinformował o interwencji, jaka nastąpi za 30 godzin, i podobno radził się Tity, kogo postawić na czele obrońców socjalizmu na Węgrzech: Jánosa Kádára czy Ferenc Münnicha, byłego ambasadora Węgier w Moskwie. Wiele wskazuje na to, że Chruszczow wolał Münnicha, ale Tito przekonał go, że Kádár będzie lepszy. To właśnie za radą jugosłowiańskiego przywódcy Josipa Broza Tito 2 listopada Chruszczow wybrał i namaścił ówczesnego sekretarza generalnego partii Jánosa Kádára^[48] na nowego przywódcę kraju i był gotów pozwolić Imremu Nagyowi pozostać

⁴⁷ Magdolna Baráth, *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2014), 185–192.

⁴⁸ Johanna Granville, *The First Domino. International Decision Making During the Hungarian Crisis of 1956* (College Station: Texas A&M University Press, 2004), 125–157.

w rządzie, jeśli ten będzie współpracował z nowymi władzami wskazanymi przez sowietów.

Dnia **3 listopada** Imre Nagy, nie mając wiedzy na temat decyzji Chruszczowa, utworzył kolejny, trzeci rząd w składzie: premier i minister spraw zagranicznych Imre Nagy (MSZMP), ministrowie stanu: Zoltán Tildy, Béla Kovács, István B. Szabó^[49] (FKgP), Anna Kéthly, Gyula Keleman, József Fischer (SZDP), Isván Bibó, Ferenc Farkas (Partia Petőfi), Géza Losonczy, János Kádár (MSZMP), minister obrony, generał dywizji Pál Maléter, reszta ministerstw pozostała nieobsadzona. Nowo powołany rząd sprawował władzę krócej niż jeden dzień. W parlamencie rozpoczęły się negocjacje w sprawie wycofania wojsk radzieckich. Wieczorem Imre Nagy poprosił rumuńskiego wiceministra spraw zagranicznych o mediację z Moskwą. Imre Nagy i członkowie MSZMP IB bezskutecznie negocjowali z delegacją rumuńską pod przewodnictwem Aurela Mălnăseanu i Waltera Romana w sprawie ewentualnej mediacji. Po godz. 21.00 delegacja węgierska mająca negocjować wycofanie wojsk radzieckich, w skład której wchodził m.in. László Piros i Sándor Rajnal, wyruszyła pod eskortą do radzieckiej kwatery głównej w Tököl. Negocjacje były prowadzone z delegacją radziecką pod przewodnictwem gen. armii Michaiła Malinina. Przybycie gen. armii Iwana Sierowa, szefa KGB, zmieniło sytuację, węgierska delegacja została aresztowana. Między 1.00 a 2.00 Zoltán Szántó, na wezwanie jugosłowiańskiego ambasadora Dalibora Soldaticia, udał się do jugosłowiańskiej ambasady, gdzie został poinformowany, że druga interwencja sowiecka nastąpi w krótkim czasie i dlatego rząd jugosłowiański podjął decyzję o udzieleniu azylu Imremu Nagyowi i jego towarzyszącom. O godz. 4.30 Ferenc Donáth poinformował telefonicznie premiera o sowieckiej interwencji. Generał dywizji Béla Király zameldował telefonicznie premierowi Nagyowi o ataku i prosił o instrukcje. Imre Nagy nie wydał rozkazu stawiania oporu. Grupa wyższych oficerów^[50], pod wpływem gen. mjr Gyuli Uszly, za zgodą i formalnym podpisem Ferencza Münnicha, wysłała do wojsk wiadomość: „rozkazuję, aby jednostki Węgierskiej Armii Ludowej nie strzelały do jednostek radzieckich. Parlamentarzyści mają być wysłani przed dotarciem wojsk”^[51].

⁴⁹ Niezależna Partia Drobnych Rolników, Robotników Rolnych i Obywatelskich (węg. *Független Kisgazda-, Földmunkás-és Polgári Párt*) lub skrócona forma Niezależna Partia Drobnych Rolników (węg. *Független Kisgazdapárt* – FKgP).

⁵⁰ Gen. por. Károly Janza, gen. mjr Gyula Váradi i gen. mjr Imre Kovács.

⁵¹ Árpád Szabó, *A Magyar Forradalmi Honvéd Karhatalom* (Bp: Zrinyi. é. n.), 24.

Dnia **4 listopada** o godz. 4.15 rozpoczęła się druga radziecka inwazja, będąca efektem realizacji operacji „Wicher” (ros. *Вихрь*), polegającej na zmasowanym ataku militarnym na Budapeszt i twierdze rebeliantów w całym kraju^[52]. W operacji udział brały: 38. Armia Strzelecka i 8. Armia Zmechanizowana, razem 17 dywizji sowieckich, liczących łącznie 58 tys. żołnierzy i prawie 200 nowoczesnych czołgów T-54, z ponad 1000 czołgów, ściągniętych głównie z Ukrainy. Sowiecki atak na Budapeszt rozpoczął się 4 listopada 1956 r. przed świtem. Wieczorem 3 listopada czołgi otoczyły szczelnym pierścieniem Budapeszt i o 3.45 wjechały w granice miasta. Około 6.00 dotarły do gmachu parlamentu nad Dunajem. O 8.07 przestało nadawać Węgierskie Radio. Obrońcy miasta zdołali się zorganizować jedynie w VIII i IX dzielnicach oraz na przemysłowej wyspie Csepel, gdzie do walki stanęli robotnicy z licznych tam fabryk. Zaskoczeni węgierscy żołnierze nie stawiali w koszarach żadnego oporu, zresztą otrzymali takie polecenie od przełożonych. Operacja, która z założenia miała być prosta i bezproblemowa, przybrała zbrodniczy charakter, gdyż zdarzało się, że sowieccy dowódcy wydawali rozkaz stracenia zatrzymanych honwedów. Blisko przez tydzień trwały – z malejącą intensywnością – zbrojne starcia różnych grup powstańczych, w różnych punktach Budapesztu. O determinacji i bohaterstwie węgierskich powstańców, członków Straży Narodowej i honwedów świadczy oficjalny wykaz strat Armii Sowieckiej, mówiący o: 669 zabitych, 1986 rannych, 51 zaginionych^[53]. Po stronie węgierskiej udokumentowano, iż śmierć poniosło 3,6 tys. cywilów i powstańców, a rannych było przeszło 16 tys. ludzi. Aby lepiej zrozumieć intensywność i rozmiar trwającej 12 dni „małej wojny narodowej 1956 r.”, należy zestawić dane o stratach sowieckich z danymi dotyczącymi ciągnącej się 9 lat wojny w Afganistanie, w której zginęło w przybliżeniu 8–9 tys. żołnierzy ZSRR.

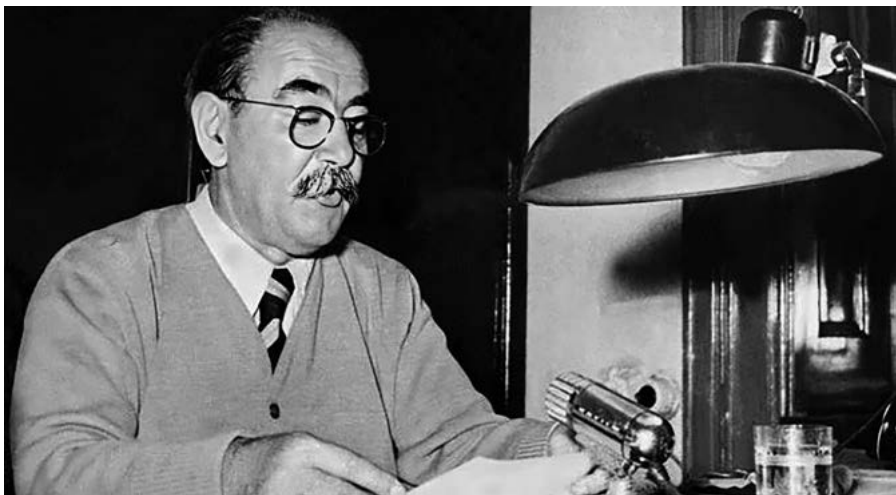
Niezwłocznie po otrzymaniu informacji, o godz. 5.20 premier Imre Nagy wystąpił w radiu z 35-sekundowym komunikatem radiowym. Dramatyczny apel był transmitowany także na antenie Radia Wolna Europa^[54]. Tym przemówieniem przeszedł do historii. Jego słowa w samych Węgrzech wzbudziły od razu gorące spory, które trwają do dziś:

⁵² Réka Kiss i Sándor M. Kiss, *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikuma* (Budapest, 2007), 83–148.

⁵³ *Grif siekrietnosti sniat. Potieri woorozonnych sil SSSR w wojnach, bojowych dejstwijach i wojennych konfliktach* (Moskwa, 1993), 397.

⁵⁴ Ferenc Donáth, “Imre Nagy, Wiadomości radiowe z dnia 4 listopada 1956 r. i konwencje genewskie,” *Nasza Przeszłość*, nr 1 (2007): 150–168.

Mówi Imre Nagy, premier Węgierskiej Republiki Ludowej. Dzisiaj we wczesnych godzinach porannych oddziały sowieckie rozpoczęły atak na naszą stolicę, z oczywistą intencją obalenia legalnego demokratycznego rządu węgierskiego. Nasze jednostki wojskowe walczą. Rząd jest na posterunku. Informuję o tym społeczeństwo kraju i światową opinię publiczną.

Węgry 1956. Wystąpienie premiera Imrego Nagya w stacji radiowej w Budapeszcie. Foto: PAP

W kolejnych apelach potępił interwencje jako niesprowokowaną zdradę negocjacji w sprawie wycofania wojsk, jako agresję przeciwko suwerennemu prawu Węgier do samostanowienia.

Praktycznie od początku starły się ze sobą dwa przeciwstawne obozy. Jedni zarzucali mu niezdecydowanie i brak woli walki, pytali: „Dlaczego nie wezwał wyraźnie do stawiania oporu?”. Komuniści z kolei byli oburzeni: „Jak można tak pomawiać ZSRR?”. A zdanie: „Nasze jednostki walczą” oznaczało dla nich w oczywisty sposób wydanie rozkazu walki z Armią Czerwoną. „I to ma być stary zasłużony towarzysz? Po prostu zdrajca i renegat!”

Chaos informacyjny zaczął się pogłębiać, gdy o godz. 5.05 radio Użhorod nadało komunikat:

Nasi rodacy, nasi bracia robotnicy i chłopi! My, niżej podpisani, ministrowie Antal Apró, János Kádár, István Kossa i Ferenc Münnich, byli członkowie rządu Imre Nagya, ogłaszamy, że 1 listopada 1956 roku, po zerwaniu wszelkich więzi z tym rządem, zrzekamy się go i inicjujemy utworzenie Węgierskiego Rewolucyjnego Rządu Robotników i Chłopów [...] nie mogliśmy dłużej

biernie przyglądać się, jak członkowie rządu, który stał się niezdolny do działania, podczas gdy pod płaszczykiem demokracji kontrrewolucyjni terroryści i bandyci brutalnie mordowali naszych najlepszych braci robotników i chłopów, utrzymywali w strachu naszych pokojowo nastawionych obywateli, pogrążyli nasz kraj w anarchii i przez długi czas trzymali cały nasz naród pod jarzmem kontrrewolucji.

Patrząc z zewnątrz, wydaje się, że to, co wtedy powiedział Imre Nagy, oddawało stan jego ducha. On, człowiek sowiecki, który całe dotychczasowe życie poświęcił komunizmowi, musiał stanąć na czele swojego narodu w momencie, gdy ten próbował bronić się przed sowieckim najazdem. Była to dla niego najzwyczajniej w świecie katastrofa światopoglądowa. Nie można nie zauważyć, że pomimo proponowanych zmian politycznych Imre Nagy wciąż pozostawał komunistą i niezłomnie opowiadał się za marksizmem. Teraz jednak rewolucja wymuszała na nim radykalną zmianę jego koncepcji marksizmu, która powinna opierać się na „nauce, która nie może pozostać statyczna”, i dlatego występował przeciwko „sztywnemu dogmatyzmowi” „stalinowskiego monopolu”. Aby zminimalizować szkody, jako premier nakazał armii węgierskiej nie stawiać oporu najeźdźcom^[55]. Wkrótce potem uciekł do ambasady jugosłowiańskiej, gdzie on i wielu jego zwolenników otrzymało schronienie. W budynku parlamentu pozostał jedynie profesor prawa i minister stanu István Bibó, który zwrócił się z apelem do narodu węgierskiego, „aby nie uważał armii okupacyjnej ani marionetkowego rządu, który mogłaby utworzyć, za prawowitą władzę i użył przeciwko niej wszelkiej broni biernego oporu”. Wydawać by się mogło, że sytuacja została opanowana i uspokojona. Jednak już dwa dni później w Budapeszcie, Tatabányi, Salgótarjánie^[56] i Egerze ponownie rozległy się strzały... Już w połowie grudnia rozpoczęły się pierwsze egzekucje, poprzedzone pokazowymi procesami w trybie doraźnym^[57], a później

⁵⁵ Simon Hall, 1956: *Świat w buncie* (Nowy Jork: Pegasus Books, 2015), 346–347.

⁵⁶ Frigyes Kahler i Sándor M. Kiss, *Mától kezdve lövünk – 10 év után a sortűzekekről* (Budapest: Kairosz Kiadó, 2003), 185–205.

⁵⁷ Doraźny wymiar sprawiedliwości (węg. *statárium*): „Sądy doraźne umożliwiały natychmiastowe pociągnięcie do odpowiedzialności za wcześniej określone czyny. Wyroki skazujące były bardzo surowe, często skazywano na karę śmierci, i były wykonywane bardzo szybko. Głównym celem doraźnego wymiaru sprawiedliwości było zastraszenie. Był on stosowany tylko w szczególnych okolicznościach, w sytuacji nadzwyczajnej, w razie dużego zagrożenia wewnętrznego lub zewnętrznego dla bezpieczeństwa państwa lub społeczeństwa. Por. także przyspieszone

wyrokami komunistycznych sądów. W ciągu pięciu dni walk Budapeszt został całkowicie spacyfikowany przez wojska radzieckie. Przeszukiwano setki mieszkań, wyciągając z nich często przypadkowe osoby, uznając, iż są to próbujący się ukrywać „kontrrewolucjoniści”. Miasto obficie spłynęło krwią. Tylko w tym okresie zginęło ok. 2,5 tys. ludzi, z tego około dwóch trzecich stanowiły osoby nieuzbrojone i niestawiające oporu. Nagminnie zdarzały się przypadki osób zastrzelonych podczas aresztowań i rewizji lokali^[58]. Decyzje o losach ludzkich należały do sowieckich oficerów i towarzyszących im węgierskich zdrajców z grup tzw. „bawełnianych kurtek”^[59] (węg. *karhatalom*). Czerwony terror szalał na dobre. Budapeszt i całe Węgry opanował obezwładniający strach^[60]. Bez wiedzy o podłożu tego strachu trudno zrozumieć późniejsze losy kraju^[61]. Każdy, kto był w stanie uciec za granicę, uciekał lub przynajmniej próbował. Mimo szczelnej blokady na drogach, zorganizowanej przez władze, ponad 200 tys. osób przedostało się do Austrii. Stanowiło to ok. 2% ludności kraju. Skala i ogrom upływu krwi wśród inteligencji budapeszteńskiej dawały się odczuć jeszcze po 15 latach^[62]. W pierwszym etapie retorsji stracono łącznie 252 ludzi. Ponad 26 tys. osób trafiło do więzień, a 13 tys. internowano bez jakiegokolwiek orzeczenia sądu. Obraz grozy tamtych czasów dopełnia przypadek Pétera Mansfelda^[63], który został skazany na karę śmierci przed ukończeniem

---

postępowanie karne, sądy ludowe”, http://www.rev.hu/history_of_56/ora5/index.htm [dostęp: 8.02.2026].

⁵⁸ Frigyes Kahler i Sándor M. Kiss, *Kinek a forradalma?* (Budapest, 1997), 167–182; Frigyes Kahler i Sándor M. Kiss, *Mától kezdve lövünk – 10 év után a sortüzekről* (Budapest: Kairosz Kiadó, 2003), 15–141.

⁵⁹ Członków *karhatalom* nazywano „bawełnianymi kurtkami” (węg. *pufajkások*) w nawiązaniu do ich wyściełanych watą bawełnianą kurtek, które inspirowane były zimowymi mundurami Armii Czerwonej, zwanymi w języku rosyjskim *fufajka* (także *tietogrejka* lub *watnik*).

⁶⁰ Sándor Horváth, „Az erőszak államosítása és a kollektivistizálás – kutatási problémák és keretek,” w *Állami erőszak és kollektivistizálás a kommunista diktatúrában*, red. Sándor Horváth, József Ö. Kovács (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015), 13–18.

⁶¹ Attila Szokolczai, *A fegyveres erőszakszervek restaurálása 1956–1957 fordulóján*, 31–32; Magdolna Baráth, „A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után,” 543.

⁶² Por. Ö. József Kovács, *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945–1965* (Budapest, 2012), 53–63.

⁶³ Kiedy miał 15 lat, wziął udział w powstaniu 1956 r. Pełnił funkcję łącznika między oddziałami powstańczymi Jánosa Szabó na pl. Széna w Budzie a pl. Szmidta. Po stłumieniu powstania stworzył grupę, która miała gromadzić i ukrywać broń.

18. roku życia. Z wykonaniem orzeczonej kary czekano, aż uzyska pełnoletniość. Chłopak został powieszony 21 marca 1959 r. w 40. rocznicę proklamowania Węgierskiej Republiki Rad. W kolejnych miesiącach, po krwawym stłumieniu rewolucji, ojczyznę opuściło przeszło 200 tys. Węgrów, głównie przedstawiciele inteligencji. Dopiero po przemianach ustrojowych i politycznych z 1989 r. udało się szczegółowo zidentyfikować 350 osób, które zginęły w egzekucjach.

12 | Azyl dyplomatyczny – czy to się mogło udać?

W związku z niekorzystnym rozwojem sytuacji w środku nocy z 3 na 4 listopada Imre Nagy dostał od jugosłowiańskiego ambasadora azylu dyplomatycznego propozycję ukrycia się w ambasadzie w Budapeszcie. Po wygłoszeniu przemówienia do narodu Imre Nagy w towarzystwie współpracowników – ministra obrony Pála Malétera, ministra spraw zagranicznych Gézy Szilágya, Ferenc Donátha i Zoltána Szántó – opuścił budynek parlamentu i udał się do ambasady Jugosławii. Kolejni, Géza Losonczy i György Lukács oraz György Fazekas, Sándor Haraszti, Ferenc Jánosi, Lászlóné Rajk, József Szilágyi, Gábor Tánczos, Szilárd Ujhelyi, Zoltán Vas, Péterné Erdős i ich rodziny, w sumie 43 osoby, także udali się do ambasady Jugosławii i otrzymali tam azyl. Miklós Vásárhelyi, pułkownik Ferenc Nádor – dowódca sił powietrznych i dziennikarz Péter Erdős znaleźli schronienie w mieszkaniu attaché wojskowego pułkownika Jovo Vukmirovicia. W ambasadzie czekała już na Imrego Nagya wiadomość z Belgradu, wzywająca do wycofania się z ostatnich decyzji i wsparcia rządu opozycyjnego utworzonego przez Jánosa Kádára, tłumiącego przy użyciu wojsk sowieckich kontrrewolucję. Apel ten został odrzucony w całości i Imre Nagy zwrócił się oficjalnie o azyl w Jugosławii. Dnia 8 listopada 1956 r. Aleksander Ranković^[64] – jugosłowiański minister spraw wewnętrznych – ponownie poprosił Nagya o rezygnację ze stanowiska premiera, jednak odmówił on spełnienia tej prośby.

Sam pomysł wyboru ambasady Jugosławii jako azylu dla węgierskich polityków, ściganych przez władze sowieckie, wydaje się nieco zaskakujący.

⁶⁴ Z pochodzenia Serb – Александар Ранковић – pseudonim Marko, przezwisko Лека.

Można oczywiście domniemywać, że wynikał on z wcześniejszej postawy Jugosławii pod rządami Josipa Broza Tito wobec ZSRR. Argumentem przemawiającym za takim rozwiązaniem może być fakt, iż historycznie rzecz ujmując, przedstawicielstwa obcych państw, objęte zasadą eksterytorialności i nienaruszalności, stały się jednym z elementów ochronnych. Zasada ta utrwaliła się z czasem tak głęboko, że przestrzegały jej nawet państwa niedemokratyczne i reżimy. Nie można jednak zapominać, że azyl dyplomatyczny, w przeciwieństwie do azylu terytorialnego, jest kontrowersyjną instytucją, nieuznaną w ramach powszechnego prawa międzynarodowego. Większość państw przyjmuje, że stosowania instytucji azylu w pomieszczeniach misji nie da się pogodzić z prawidłowym wykonywaniem zadań misji dyplomatycznej, choć z drugiej strony nie może być to podstawą do naruszenia nietykalności pomieszczeń misji przez funkcjonariuszy państwa przyjmującego.

Prawo azylu (gr. *ἄσυλον* – *ásulon*) ze swojego założenia jest koncepcją prawną, zgodnie z którą osoby prześladowane przez władze mogą być chronione przez inną suwerenną władzę. Azyl dyplomatyczny wywodzony jest z prawa zwyczajowego jako dowód istnienia powszechnej (długotrwałej) praktyki przyjętej jako prawo (łac. *diuturnus usus*) oraz przekonania o zgodności tego zwyczaju z obowiązującym prawem (łac. *opinio iuris sive necessitatis*). Korzenie prawa azylu sięgają starożytnych Egipcjan i Greków, od których zostało przyjęte do tradycji zachodniej. Współcześnie prawo azylu opiera się na art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r., w myśl którego: 1. Każdy człowiek ma prawo ubiegać się o azyl i korzystać z niego w razie prześladowania w innym kraju; 2. Nie można powoływać się na to prawo w przypadku ścigania wszczętego rzeczywiście z powodu popełnienia przestępstwa o charakterze niepolitycznym lub czynu sprzecznego z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Dodatkowo prawo do azylu jest poparte również Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r., gdzie definiuje się uchodźcę jako osobę „która nie może lub nie chce powrócić do kraju pochodzenia z powodu uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub poglądów politycznych”.

Niezaprzeczalnym faktem jest, że praktyka udzielania azylu na terenie ambasady najmocniej wykształciła się i była praktykowana przez państwa Ameryki Łacińskiej. Zgodnie z Konwencją z Caracas^[65] z dnia 28 marca 1954 r.

---

⁶⁵ Konwencja o azylu dyplomatycznym, podpisana podczas X Konferencji Panamerykańskiej w Caracas 28 marca 1954 r. (Convention on Diplomatic Asylum),

instytucja ta powinna znajdować zastosowanie tylko wobec osób ściganych z powodów politycznych lub sprawców przestępstw politycznych, w sytuacjach niecierpiących zwłoki (art. 1 i 3 Konwencji). Konwencja ta nawiązywała niewątpliwie do precedensu ustanowionego w sprawie Victora Raúla Hayi de la Torre^[66] – peruwiańskiego polityka, któremu Kolumbia udzieliła azylu w 1949 r. w ambasadzie w Limie^[67]. Zagadnienie, czy zwyczaj międzynarodowy może stać się źródłem instytucji azylu dyplomatycznego, było przedmiotem badania przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w sporze kolumbijsko-peruwiańskim. Regionalna instytucja azylu dyplomatycznego wynika z szeregu umów między państwami Ameryki Łacińskiej^[68]. Z zestawienia aktów prawnych odnoszących się do instytucji azylu dyplomatycznego wynika, że jest to instytucja charakterystyczna jedynie dla Ameryki Łacińskiej. Na ile sprawa Hayi de la Torre mogła być zachęcającą i optymistyczną wskazówką dla grupy polityków skupionych wokół Imrego Nagya? *Post factum* widać, że w odniesieniu do osób biorących udział w rewolucji węgierskiej 1956 r. wszystko zależało od właściwego wyboru placówki dyplomatycznej przez osoby poszukujące ochrony w ramach azylu dyplomatycznego. Wybór ambasady USA jako miejsca ochrony przed władzami komunistycznymi, dokonany przez węgierskiego kardynała Józsefa Mindszentyego, który po upadku antykomunistycznego powstania schronił się na jej terenie 4 listopada 1956 r., wskazuje na istnienie możliwości realnego zapewnienia ochrony i bezpieczeństwa. Dla odmiany przykład Imrego Nagya ma charakter negatywny. Co prawda, nie doszło do naruszenia

---

tekst w j. angielskim: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1438/volume-1438-I-24377-English.pdf> [dostęp: 8.02.2026].

⁶⁶ International Court of Justice (ICJ) – Asylum Case (Colombia/Peru) 1950–1951 – wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 1951 r. pokazał, jak złożone są relacje między azylem politycznym a suwerennością państw, jak ważną rolę odgrywają tradycje prawne w różnych regionach świata oraz wyznaczył granice azylu dyplomatycznego i potwierdził, że udzielenie schronienia nie zawsze oznacza zgodę na swobodny wyjazd osoby ubiegającej się o azyl.

⁶⁷ Laura Hughes-Gerber, “Konwencja o azylu dyplomatycznym (Caracas) z 1954 r.,” w *Azyl dyplomatyczny: badanie podstaw prawnych praktyki w ramach prawa międzynarodowego ogólnego*, Springer Nature, 118.

⁶⁸ Traktat Międzynarodowego Prawa Karnego – Montevideo Treaty on International Penal Law z 1889 r.; Konwencja Hawańska o azylu dyplomatycznym – Havana Convention on Asylum z 1928 r.; Konwencja o azylu politycznym – Montevideo Convention on Political Asylum z 1933 r.; Traktat o azylu politycznym i uchodźstwie – Montevideo Treaty on Political Asylum and Refuge z 1939 r.; Konwencja w sprawie azylu dyplomatycznego – Caracas Convention on Diplomatic Asylum z 1954 r.

statusu placówki dyplomatycznej, ale zachęcanie czy wręcz przymuszanie do opuszczenia placówki celem uzyskania azylu terytorialnego nie świadczą dobrze o intencjach zaangażowanych stron. Niektórzy historycy snują wręcz domysły, że zaproszenie Imrego Nagya do ambasady jugosłowiańskiej było zaplanowaną pułapką, by pozbyć się go ze sceny publicznej. Rola, jaką w kryzysie węgierskim odegrała Jugosławia, zwłaszcza zaś Josip Broz Tito, pozostaje niewyjaśniona do dzisiaj. Oczywiście wypada przypomnieć, że relacje Jugosławii i ZSRR zmieniały się radykalnie z czasem. W latach 1945–1948 Jugosławia postrzegana była jako najlepszy i wzorowy sojusznik ZSRR. W kolejnych latach (1948–1955) stała się największym wrogiem i „lokalnym imperializmem”. Dwa lata po śmierci Stalina, za sprawą Nikity Chruszczowa, przyszła kolejna wielka zmiana wzajemnych relacji. Dla pozyskania sympatii opinii publicznej w krajach bloku socjalistycznego Chruszczow rozwiązał Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i zadeklarował, że każdy kraj socjalistyczny ma prawo do własnej interpretacji idei i wersji komunizmu. Co prawda, nie spotkało się to z dobrym przyjęciem na Kremlu, ale tym sposobem Nikita Chruszczow demonstrował światu możliwość odrodzenia się komunizmu wedle nowych standardów, przez odbudowę stosunków m.in. z Jugosławią. W 1955 r. jako pierwszy zdecydował się wyciągnąć dłoń na zgodę i pojechał do Belgradu na spotkanie z Tito. W kolejnym roku obaj przywódcy spędzili razem blisko 40 dni na rozmowach o komunizmie.

Po kilkunastu dniach pobytu w ambasadzie władze jugosłowiańskie poinformowały Imrego Nagya, że wynegocjowały dla niego z Rosjanami prawo swobodnego przejazdu do Jugosławii. Dodatkowo 21 listopada János Kádár złożył wicepremierowi Jugosławii Edwardowi Kardeljowi pisemną gwarancję, że Imre Nagy i jego współpracownicy nie zostaną pociągnięci do odpowiedzialności. W piśmie tym stwierdza się, że:

Aby zamknąć sprawę, rząd węgierski [...] niniejszym powtarza na piśmie swoje ustne oświadczenie złożone kilkakrotnie, że nie zamierza podejmować działań odwetowych wobec Imre Nagya i członków jego grupy za ich przeszłe działania. Uznajemy, że w ten sposób azyl przyznany grupie zostanie cofnięty, a oni sami opuszczą ambasadę Jugosławii i swobodnie powrócą do swoich domów.

Także Ferenc Münnich wysłał podobny list do wicepremiera Jugosławii, w którym stwierdzał: „[...] Imre Nagy i jego grupa, zrzekając się prawa do azylu w ambasadzie Jugosławii, nie będą pociągnięci do odpowiedzialności za swoje przeszłe działania, ale jednocześnie zapewnimy im

bezpieczeństwo”. Wieczorem tego samego dnia János Kádár i Dobrivoje Vidić uzgodnili, że organizacją wyjazdu z ambasady zajmą się Münnich i Soldić. W budynku ambasady wiceminister spraw zagranicznych Dobrivoje Vidić osobiście poinformował Nagya i jego towarzyszy o zawarciu umowy, stwierdzając, że: „Jesteśmy przekonani, że możecie bezpiecznie wrócić do normalnego życia”. Uzasadniał to tym, że János Kádár bierze na siebie osobistą odpowiedzialność i żąda dokumentu stwierdzającego, że członkowie grupy dobrowolnie opuszczają ambasadę, zapewnił także, że Sowieci wiedzą o zawartym porozumieniu. O godz. 18.30 Imre Nagy i jego towarzysze wsiedli do wojskowego autobusu podstawionego przez Rosjan, który pojechał prosto do radzieckiego dowództwa przy ul. Ajtósi Dürer, gdzie po siłowym usunięciu jugosłowiańskich dyplomatów towarzyszących przejazdowi skierowano pojazd do siedziby KGB do Mátyásföld. Pomimo pisemnego listu gwarancyjnego zapewniającego amnestię i swobodny przejazd do Jugosławii, wydane osobiście przez Jánosa Kádára, Imre Nagy został aresztowany przez wojska sowieckie. Aresztowania dokonała sowiecka policja wojskowa na podstawie bezpośrednich rozkazów Kremla. Akcją kierował osobiście szef KGB gen. Iwan Sierow. Rosjanie nie byli do końca zdecydowani, co mają z tą grupą zrobić. Dalibor Soldatić – jugosłowiański ambasador – zaprotestował przeciwko porwaniu grupy Nagya i zapowiedział, że rząd Jugosławii poda wydarzenia do wiadomości publicznej. Około godz. 16.00 23 listopada 1956 r. Imre Nagy i jego towarzysze zostali przewiezieni na lotnisko Ferihegy (Tököly) i wysłani do Bukaresztu, a stamtąd do Snagov w Rumunii. Późnym wieczorem sekretarz rumuńskiego Komitetu Centralnego Walter Roman przekazał Imremu Nagyowi wiadomość od Jánosa Kádára i Gheorghe Gheorghiu-Deja^[69], sugerującą, aby Imre Nagy wycofał się z życia publicznego na kilka miesięcy i dobrowolnie opuścił kraj. Zgodnie z propozycją Jánosza Kádára 9 kwietnia 1957 r. Komitet Centralny Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (MSZMP) podjął uchwałę o aresztowaniu Imrego Nagya i jego współpracowników oraz wszczęciu przeciwko nim postępowania karnego. Dnia 14 kwietnia Nagy został aresztowany i przewieziony do Budapesztu.

Dnia 10 sierpnia 1957 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przygotowało akt oskarżenia, a 26 sierpnia Béla Biszku (minister spraw wewnętrznych) uzgodnił akt oskarżenia i wyroki z Andropowem (szefem departamentu Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Węgier).

⁶⁹ Sekretarz generalny Rumuńskiej Partii Komunistycznej.

Oskarżonym zarzucono, że poprzez ogłoszenie statusu republiki parlamentarnej, utworzenie koalicji wielopartyjnej i jednostronne wycofanie się z Układu Warszawskiego dopuścili się zdrady stanu, popełnionej we współpracy z siłami imperialistycznymi w celu podżegania do zbrojnej kontrrewolucji i demontażu ustroju socjalistycznego na Węgrzech. Tajny proces przed Radą Sądu Ludowego Sądu Najwyższego rozpoczął się 5 lutego 1958 r. Na czele sądu stał dr Zoltán Radó. Oskarżycielem był pierwszy zastępca prokuratora generalnego dr József Szalai. Komuniści zorientowali się, że dr Radó nie przeprowadzi procesu w sposób przez nich oczekiwany. Zmienili skład orzekający, usuwając Radó, i w jego miejsce wskazali Ferenc Vidę^[70]. Według historyka R.M. Jánosa:

Styl prowadzenia procesu przez Radó i Vidę różnił się znacząco w kilku punktach. Koncepcja Radó opierała się na zasadzie poprawności możliwej w danych okolicznościach, pozwalał każdemu mówić. Radó starał się przestrzegać tzw. legalności nie tylko słowami, ale i gestami, przestrzegał formalności i można przypuszczać, że nie miał w głowie gotowej koncepcji, co tu zrobić, kim byli ci ludzie.

W sprawie przeważała opinia, że: „Zoltán Radó nie mógł prowadzić procesu. Podczas procesu Radó nie było nic więcej poza przesłuchaniem oskarżonego. Oskarżony prowadził proces, a Radó gonił za nim, nie mogąc poskładać sprawy do kupy”.

Na zamkniętym postępowaniu przed Radą Sądu Ludowego Sądu Najwyższego Węgierskiej Republiki Ludowej pod przewodnictwem Ferenc Vidy^[71] rozpoczętym 9 czerwca 1958 r. i zakończonym w ciągu tygodnia 15 czerwca 1956 r. w ostatnim słowie Imre Nagy apelował:

Wysoki Sądzie, Sądzie Ludowy! Wysoki Sądzie, Prezydencie! W akcie oskarżenia prokurator zaproponował najsurowszy wyrok, karę śmierci. Uzasadnił

---

⁷⁰ Ferec Vida urodził się 4 maja 1911 r. w mieście Csangrád, jego ojciec był przewodniczącym gminy żydowskiej w tym mieście, a matka przewodniczącą żydowskiego stowarzyszenia charytatywnego dla kobiet. Był jednym z organizatorów ruchu syjonistycznego na Węgrzech. W 1934 r. wyjechał do Palestyny, skąd wrócił w 1935 r. Za działalność w tłumieniu rewolucji 1956 r. przyznano mu Węgierski Medal Wolności (węg. *Magyar Szabadság Érdemérem*).

⁷¹ Orzekał także w sprawach m.in.: Tibora Déryego, Pétera Erdösa, Sándora Harasztiego, László Kardasa, Pála Löcsei, Ferenc Mérei, Zoltána Zsámbokiego, Corvina Közi, László Ivána Kovácsa, Károly Szante i ich współpracowników.

to między innymi tym, że naród nie może zaakceptować wyroku, który byłby miłosierny. Oddaję swój los w ręce narodu. Nie chcę niczego przytaczać w swojej obronie, nie proszę o litość.

Zadziwiające jest, że tak naprawdę Imre Nagy nigdy nie porzucił swojej sowieckiej tożsamości. W obliczu grożącej mu śmierci nadal uważał się za komunistycznego reformatora zdradzonego przez swoich towarzyszy komunistów. W swojej obronie przed zarzutami zdrady odwoływał się do międzynarodowego ruchu komunistycznego, a nie do węgierskiej suwerenności narodowej. *De facto* nadal próbował ratować „honor i wizerunek komunizmu nad Dunajem a jego śmierć ma być dowodem, że nie wszyscy komuniści są wrogami narodu”.

Sentencja wyroku brzmiała:

W imieniu Republiki Ludowej! Pierwszy oskarżony Imre Nagy, który urodził się w 1896 roku w Kaposvár, ojciec József Nagy, matka Rozália Szabó, żonaty z Marią Égető, ma jedno dorosłe dziecko, profesor uniwersytetu, miesięczne dochody 3600 forintów emerytury, nieposiadający majątku, niekarany obywatel węgierski, zamieszkały w Budapeszcie, przy ulicy Orsó 43, jest winien przestępstwa kierowania spiskiem mającym na celu obalenie ludowo-demokratycznego ustroju państwa, jak również, jest winny zdrady ojczyzny. Dlatego Kolegium Sądu Ludowego skazuje go na karę śmierci i konfiskatę majątku.

Obrońca Imrego Nagya złożył wniosek o ułaskawienie z urzędu, więc zgodnie z formularzem komisja zebrała się tego samego dnia, wydała werdykt i działała jako rada ds. ułaskawień. Jej przewodniczący Ferenc Vida oczywiście odrzucił wnioski o ułaskawienie bez podania uzasadnienia, więc werdykt stał się prawomocny w chwili jego ogłoszenia. Imre Nagy został stracony 16 czerwca o 5.09, Miklós Gimes o 5.14, Pál Maléter o 5.24, a Péter Gábor o 7.27. Wyroki wykonał János Bogár, którego pomocnikami byli Mátyás Csúcs i István Fülöp. Straconych pochowano na dziedzińcu Fő utca – Małego Więzienia – przy ul. Kozmy, twarzą w dół, owiniętych w papę. Ich groby zostały zabetonowane, a następnie przykryte zużytymi meblami biurowymi^[72]. Według Fiodora Burlackiego to na Kremlu bezpo-

---

⁷² *Kontrrewolucyjny spisek Imre Nagya i jego współpracowników*. Biała księga, opublikowana przez Biuro Informacyjne Rady Ministrów Węgierskiej Republiki Ludowej (bez daty).

średnio Nikita Chruszczow podjął decyzję, aby stracić Imrego Nagya „jako nauczkę dla wszystkich innych przywódców krajów socjalistycznych”. Według zaś pamiętnika szefa KGB Iwana Sierowa

Nowe węgierskie kierownictwo podjęło decyzję o dalszym losie Imre Nagya. Choć w międzyczasie konsultowało się z Moskwą. Egzekucja Imre Nagya jest pełnym obciążeniem dla sumienia nowego węgierskiego kierownictwa. Uważam, że Kádár próbował w ten sposób zatrzeć ślady swojej współpracy z Imre Nagym. Wspólnie chcieli obalić władzę Gerő, który był człowiekiem Rákosiego^[73].

Nie należy zapominać, że Vida, przewodniczący Radzie Sądu Ludowego Sądu Najwyższego, wydał następujące wyroki skazujące:

- Imre Nagy – na karę śmierci i całkowitą konfiskatę jego majątku;
- Pál Maléter, minister obrony narodowej – na karę śmierci;
- Miklós Gimes, dziennikarz – na karę śmierci;
- Sándor Kopácsi, zastępca dowódcy Gwardii Narodowej – na dożywocie;
- Ferenc Donáth, były członek Tymczasowego Komitetu Wykonawczego MSZMP – na 12 lat więzienia;
- Zoltán Tildy, były prezydent i minister stanu w rządzie Imrego Nagya – na 6 lat więzienia;
- Ferenc Jánosi – na 8 lat więzienia;
- Miklós Vásárhelyi, szef prasy rządu – na 5 lat więzienia.

W dniu 9 czerwca 1989 r. Naczelny Prokurator Węgierskiej Republiki Ludowej wniósł zarzut o zbadanie zgodności z prawem na korzyść osób skazanych w procesie Imrego Nagya i zażądał unieważnienia wyroków oraz uniewinnienia osób niewinnie skazanych. W dniu 6 lipca 1989 r. Prezydium Sądu Najwyższego unieważniło wyroki Imrego Nagya, Ferenc Donátha, Miklósa Gimesa, Zoltána Tildyego, Pála Malétera, Sándora Kopácsiego, Ferenc Jánosiego, Miklósa Vásárhelyi i Józsefa Szilágyi i uniewinniło ich od wszystkich zarzutów popełnienia przestępstwa.

---

⁷³ Miklós Kun, „Tajemniczy XX wiek, przygotowania do drugiej interwencji sowieckiej rozpoczynają się,” serial dokumentalny, MTV, 17 grudnia 2016.

13 | Podsumowanie

Aby zrozumieć znaczenie Imrego Nagya dla rewolucji węgierskiej 1956 r., należy umieścić go w konkretnym kontekście. Aby ocenić, dlaczego podjął takie, a nie inne decyzje – należy spojrzeć na całość jego życia i działalności. Nie był przecież jakimś przypadkowym radykałem z ulicy. Przez cały czas z przekonania był marksistą, który po prostu roił sobie, że może reformować coś, co było niereformowalne. Przez bieg zdarzeń został postawiony w sytuacji, gdy musiał zrównoważyć żądania protestujących, którzy właśnie obalili jego poprzednika, z żądaniami ZSRR. Decyzje o domaganiu się wycofania z Węgier wojsk sowieckich i wyjściu z Układu Warszawskiego wydają się oczywiste, gdyż były to główne postulaty węgierskich protestujących. Drugim kluczowym elementem kontekstu było to, że Stalina już nie było. Chruszczow wygłosił wcześniej tajne przemówienie, w którym go potępił. Nie jest jasne, jak bardzo ZSRR był skłonny się zliberalizować i czy naprawdę ryzykowałby zrujnowaniem swojego wizerunku reformatorskiego na Zachodzie, wjeżdżając czołgami do Budapesztu. Kiedy wydawało się, że ZSRR gotowy był się wycofywać, Imre Nagy myślał, że odniósł ograniczone zwycięstwo. W innych regionach Europy Wschodniej, takich jak Polska, działy się podobne rzeczy, ale powodem, dla którego czołgi nigdy nie wjechały do Polski, było to, że Władysław Gomułka znacznie lepiej przekonał Sowietów, że jest bezpieczny dla systemu władzy komunistycznej. Sowietci obawiali się, że Imre Nagy może rzeczywiście skierować Węgry na ścieżkę prawdziwej demokracji. Tymczasem on najprawdopodobniej wprowadziłby jedynie ograniczone reformy – gdyż nie był radykałem, za jakiego go uważali.

Imre Nagy sprzyjał sowieckim interesom przez dziesięciolecia. Spędził życie, służąc brutalnemu, opresyjnemu systemowi, na każdym kroku egzekwując wolę Moskwy. Pracując jako informator NKWD, doniósł na ponad 200 swoich kolegów tajnej policji. Jako minister spraw wewnętrznych brał udział w czystkach etnicznych niemieckojęzycznych Węgrów i przyczynił się do demontażu instytucji demokratycznych oraz tradycyjnych struktur rodzinnych istniejących na Węgrzech od wieków. Przeprowadził kolektywizację, która zdewastowała węgierskie rolnictwo i zniszczyła wielowiekowe społeczności wiejskie.

Przewodzenie rewolucji, której ani nie zapoczątkował, ani której tak naprawdę nie wspierał, nie zmienia tego obrazu. Śmiało można rzec, że jego działania w 1956 r. wynikały zarówno z politycznego oportunisty, jak i z samozachowawczości. Imre Nagy był przykładem utopijnego dążenia

do modelu „humanitarnego socjalizmu”, sztucznego tworu, ideologii, która nigdy nie istniała i nie miała prawa się ziścić.

Jego egzekucja uczyniła z niego wygodny symbol dla postkomunistycznych lewicowo-liberalnych polityków, którzy wykorzystywali jego wizerunek, by uniknąć konfrontacji z własnym współudziałem w zbrodniach całych dekad ucisku.

Rację miał Tibor Meray, pisząc w książce o premierze Węgier, że: „Imre Nagy chciał być dobrym komunistą i dobrym patriotą, chciał być dobrym Węgrem i szczerym przyjacielem Związku Radzieckiego, a to było niemożliwe”.

W pewnym sensie Imre Nagy jest przykładem zadziwiającej przemiany – od ortodoksyjnego komunistycznego aparaczyka, stalinisty, denuncjatora i bolszewickiego agenta, mającego wysoce niechlubną przeszłość w narzucaniu jarzma komunistycznego na społeczeństwo węgierskie – do nieco przypadkowego tragicznego i bohaterskiego przywódcy powstańców 1956 r., wyniesionego na piedestał przez ruchy społecznego oporu przed terrorem komunizmu.

István Csurka^[74], nacjonalistyczny intelektualista, a następnie przywódca polityczny Węgierskiej Partii Sprawiedliwości i Życia (MIÉP), opisał Imrego Nagya jako „człowieka sowieckiego w węgierskim stroju”, jego rola odegrana w 1956 r. nie mogła odkupić dekad służby u ciemieńczy.

Wydaje się, że Victor Sebastian najcelniej podsumował losy Imrego Nagya, stwierdzając, że „Imre Nagy umarł lepiej, niż żył”.

Bibliografia

Baráth, Magdolna. *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarorszáig és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944-1990*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2014.

Baráth, Magdolna. “A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után.” *Történelmi Szemle*, nr 4 (2008).

Berecz, János. *Kontrrewolucja piórem i bronią 1956*. Tłumaczenie Marek Kłoczko. Warszawa: Książka i Wiedza, 1982.

Csurka, István. “Zdrada narodu.” *Forum Węgierskie* (1993).

---

⁷⁴ István Csurka, “Zdrada narodu,” *Forum Węgierskie* (1993).

- Donáth, Ferenc. "Imre Nagy, Wiadomości radiowe z dnia 4 listopada 1956 r. i konwencje genewskie." *Nasza Przyszłość*, nr 1 (2007).
- Gati, Charles. *Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt*. Washington: Woodrow Wilson Center Press i Stanford University Press w serii: Cold War International History Project Series, 2006.
- Gati, Charles. *Nieudane iluzje: Moskwa, Waszyngton, Budapeszt i powstanie węgierskie z 1956 roku*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2006.
- Granville, Johanna. "Imre Nagy, aka 'Volodya' – A Dent in the Martyr's Halo?" *Cold War International History Project Bulletin*, nr 5–1 (1995).
- Granville, Johanna. *The First Domino. International Decision Making During the Hungarian Crisis of 1956*. College Station: Texas A&M University Press, 2004.
- Grif siekrietnosti sniat. *Potieri woorozonnych sił SSSR w wojnach, boj ewych diejstwijach i wojennykh konfliktach*. Moskwa, 1993.
- Hall, Simon. *1956: Świat w buncie*. New York: Pegasus Books, 2015.
- Horváth, Sándor. "Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek." W *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*, red. Sándor Horváth i Ö. József Kovács. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. 395 oldal.
- Hughes-Gerber, Laura. „Konwencja o azylu dyplomatycznym (Caracas) z 1954 r.” W *Azyl dyplomatyczny: badanie podstaw prawnych praktyki w ramach prawa międzynarodowego ogólnego*, 118. Springer Nature.
- Isaac, Louis, red. *Kronika 1956*. Wydawnictwo Kossuth – Tekintet Alapítvány, Bp., 2006.
- Kahler, Frigyes i Sándor M. Kiss. *Kinek a forradalma?* Budapest, Püski Kiadó Kft., 1997.
- Kahler, Frigyes i Sándor M. Kiss. *Mától kezdve lövünk – 10 év után a sortüzekről*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2003.
- Kiss, Réka i Sándor M. Kiss. *A csalogány elszállt. Tóth Ilona tragikum*. Budapest: Kairosz Kiadó, 2007.
- Kontrrewolucyjny spisak Imre Nagya i jego wspólników*. Biała księga, opublikowana przez Biuro Informacyjne Rady Ministrów Węgierskiej Republiki Ludowej (bez daty).
- Kovács, István. "Mała rewolucja październikowa '56 na Węgrzech a Polacy." *Biuletyn IPN*, nr 10 (191) (2021).
- Kovács, Ö. József. *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete, 1945–1965*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület (Stowarzyszenie Historii Społecznej Korall), 2012.

- Kyrow, Alexandr i Zselicky Béla. Ungarnkrise 1956. "Lagebeurteilung und Vorgehen der sowjetischen Führung und Armee." W *Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez*, red. Winfried Heineman i Norbert Wiggershaus. München, 1999.
- Litvan, György. "Rewolucja węgierska 1956 roku." W *Rewolucja węgierska 1956 roku: reformy, bunt i represje 1953–1963*, red. János M. Baka i Lyman H. Legters, XV. Londyn–Nowy Jork: Longman House. 1996.
- (Magyarország a jelenkorban), red. Éva Ständeisky i János M. Rainer. Budapest, Évkönyv. Roczник 1999, tom VII Węgry, 1999.
- Małaszenko, Jewgienij. "Osobyj korpus w ognie Budapieszta [3]." *Wojenno-Istori-czeskij Żurnał*, nr 12 (1993).
- Małaszenko, Jewgienij. "Osobyj korpus w ognie Budapieszta [1]." *Wojenno-Istori-czeskij Żurnał*, nr 10 (1993).
- Musatov, Valerii. "SSSR I Wengerskie Sobyttia 1956 g.: Novye Akhivnye Materialy." *Novaia Noveishaia Istorii*, nr 1 (1993).
- Musatov, Valerii. "Tragediia Nadia." *Novaiia Noveishaia Istorii*, nr 1 (1994): 169.
- Rainer, M. János. *Imre Nagy: biografia*. Tłumaczenie Lyman H Legters. Londyn: IB Tauris, 2009 [2002].
- Rainer, M. János. *Imre Nagy. Biografia polityczna 1953–1958*, t. II. Budapeszt: 1956 Instytut, 1999.
- Rainer, M. János. *Nagy Imre*. Budapeszt: Wydawnictwo Vince, 2002.
- "Raport Malenkowa, Susłowa i Aristowa z 22 listopada 1956 r." W *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents*, red. Csaba Békés i in. Budapest–New York, 2002.
- Raport szefa KGB Kryuchkova z dnia 16 czerwca 1989r.* TsKhSD, F.89, Per. 45, Dok 82.
- Révész, Sándor. "Komuniści w rewolucji." W *Tysiąc dziewięćdziesiąt siedemdziesiąt w nowej literaturze historycznej, Historia symboli i idei rewolucji*, red. Gábor Gyáni i Rainer M. János. Budapeszt: 1956 Instytut, 2007.
- Szabó, Árpád. *A Magyar Forradalmi Honvéd Karhatalom*. Bp: Zrinyi. é. n.
- Szokolczai, Attila. "A fegyveres erőszakservek restaurálása 1956–1957 fordulóján." *Évkönyv* 7 (1999).
- Zamchevskii, Ivan. "About Imre Nagy and his Politics with the Yugoslav Leaders." 4 December 1956, AVP RF, f. 077, o. 37, p. 191, d. 39, l. 82.

